Socio-Cultural Strategy
Center for Strategic Research
https://rahbordfarhangi.csr.ir
E-ISSN: 2588-655X
Vol. 15, Issue. 2, No. 60, 2026
Received: 2026/01/30 Revised: 2026/06/14 Accepted: 2026/07/20
Research paper

Explaining the Concepts and Functions of Islamic Art in the Policy Documents of the Islamic Republic of Iran

Mohammad Amin Ghasemi Pirbalouti
PhD Candidate in Culture and Communication, and Researcher at the Public Culture, Art, and Creative Industries Group, I.R. Iran's Parliament Research Center, Tehran, Iran (Corresponding Author).
Email: maghasemi@isu.ac.ir 0000-0002-1126-0305
Mohammad Reza Borzooei
Associate Professor, Department of Communication and Media, Faculty of Islamic Studies, Culture and Communication, Imam Sadiq University, Tehran, Iran
Email: borzooei@isu.ac.ir 0000-0002-0482-0685

Abstract
"Islamic art" is a central concept in Iran's post–Islamic Revolution cultural discourse and has been systematically institutionalized in the overarching policy documents of the Islamic Republic of Iran. Despite its prominence, however, there has not been any systematic analysis of how "Islamic art" is conceptualized and what functions are attributed to it in these documents. This article examines this official discourse by addressing the following question: How is "Islamic art" conceptualized in the Islamic Republic of Iran's overarching policy documents, and what functions are defined for it? Using a hybrid thematic analysis approach based on inductive and theoretical frameworks, fifteen key documents—including laws, general policies, and strategic documents—were purposefully selected and analyzed. The findings show that "Islamic art" in these documents is a normative and functional "discursive construct" that acquires its identity within a bipolar semantic framework: positively, through association with "commitment" to Islamic and revolutionary value foundations; and negatively, through opposition to a hostile "Other," namely cultural invasion, vulgarity, and the West. Reflecting a state-centered model of cultural policymaking, this discourse assigns a set of instrumental functions to art, including ideological and educational dimensions aimed at promoting values, identity and cultural dimensions for the preservation of Islamic-Iranian identity, and political and security dimensions geared toward engaging in soft war and exercising soft power. Ultimately, through a process of strategic "semantic shift," the concept of "Islamic art"—by shifting its focal point from purely classical dimensions—has been redefined as a normative-functional standard aligned with the concept of "committed art."

Keywords: Islamic Art, Committed Art, Cultural Policy-making, Policy Documents, Islamic Republic of Iran

Socio-Cultural Strategy
Center for Strategic Research
E-ISSN: 2588-655X
https://rahbordfarhangi.csr.ir
Vol. 15, Issue. 2, No. 60, 2026
The Socio-cultural Strategy Journal of Rahbord
doi 10.22034/scs.2026.572809.1789
Mohammad Amin Ghasemi Pirbalouti * / Mohammad Reza Borzooei

Extended abstract

Purpose

Following the 1979 Islamic Revolution, the dominant paradigm across Iran's cultural and artistic spheres underwent a fundamental transformation, placing the redefinition of art's mission based on Islamic and revolutionary values at the forefront of the national agenda. Within this new framework, art evolved from a purely aesthetic activity into a key instrument for human transcendence, the promotion of moral virtues, and the consolidation of Islamic-Iranian identity, leading to the institutionalization of "Islamic Art" as a central concept in official discourse. However, despite the significance of this issue, a systemic analysis of how this concept is conceptualized and its functionality within high-level policy documents has been lacking. Consequently, the primary objective of this article is to explore the official discourse governing high-level policy documents to answer the question: "How is Islamic art defined in these texts, and what goals and functions are envisioned for it?" This research seeks to bridge the gap between purely theoretical studies and consequentialist analyses by focusing directly on the "maternal texts" and official policymaking documents.

Design/Methodology/Approach

This study is qualitative in nature, adopting a critical approach that views policy documents not as neutral texts, but as "discursive actions" instrumental in the construction of social reality. The method employed is "Thematic Analysis" using a hybrid (inductive-theoretical) approach, allowing for a recursive process between the textual data and conceptual frameworks. The research process consisted of three main stages:

1. Data Collection: Purposive sampling of 15 key policy documents (spanning from 1982 to 2024), including laws, general policies, and strategic documents approved by bodies such as the Islamic Consultative Assembly (Parliament) and the Supreme Council of the Cultural Revolution.
2. Organization: Utilizing a data extraction matrix to categorize document provisions based on the approving authority and date.
3. Analysis: Inductive coding of units followed by a thematic re-reading in relation to theoretical concepts such as "state-centric policymaking," "problem representation," and "committed art."

Findings

Document analysis reveals that "Islamic Art" in official discourse is not an aesthetic concept based on form or historical traditions (such as illumination

or calligraphy), but rather a normative and functionalist "discursive construct." The identity of this concept is formed within a bipolar semantic network:

1. The Positive Pole (Art as Commitment): The intrinsic essence of desirable art in these documents is its "commitment" to the value system of Islam and the Revolution. In these texts, Islamic art becomes synonymous with concepts such as "committed art," "revolutionary art," and "authentic art," deriving its legitimacy from its alignment with Islamic wisdom and ethics.
2. The Negative Pole (Opposition to the Other): A significant portion of Islamic art's identity is defined through boundary-marking against a hostile "Other." This "Other" encompasses "vulgar art," "foreign cultural influence," and the "Western cultural front," which have assumed more serious security and political dimensions in more recent documents.

Furthermore, the findings indicate that the functions defined for Islamic art are entirely "instrumental" and are categorized into three levels:

1. Ideological and Educational Function: Utilizing art to explain Islamic principles, facilitate human transcendence, and refine public taste toward "sublime art."
2. Identity and Cultural Function: Art is regarded as the primary tool for safeguarding Islamic-Iranian identity and reinterpreting national heritage in the face of globalization.
3. Political and Security Function: Redefining art as a weapon in "soft war," an instrument of "soft power," and a vehicle for public diplomacy and the exportation of the Islamic Revolution's discourse to the global community.

Research Limitations/Implications

This research focuses on the analysis of "official discourse" and "written texts," providing a depiction of "what ought to be"; therefore, its results should not be directly extrapolated to the current reality on the ground in Iran's artistic field. The primary limitation is the "implementation gap" between declared and applied policies; specifically, it remains unclear how these documents are translated or potentially distorted within administrative processes and budgetary allocations. Additionally, this study does not address the "reception process" by audiences and artists, nor does it examine the reactions (such as resistance or negotiation) they may exhibit toward this discourse. Future research is encouraged to study the gap between high-level documents and executive regulations within organizations such as the Islamic Republic of Iran Broadcasting (IRIB) or the Ministry of Culture and Islamic Guidance, and to explore through field methods how artists interpret and encounter this official discourse.

Practical Implications

The findings of this research are of significant importance for cultural policymakers and managers of artistic institutions, as they demonstrate how

in the realm of policymaking, the focal point of Islamic art shifts from purely classical and aesthetic dimensions toward social and civilizational requirements, as well as instrumental and ideological functions. This study assists managers in understanding how bipolar constructs like the opposition between committed and vulgar art lead to the "exclusion" of certain artistic movements and create security challenges within the cultural space. Moreover, the results can serve as a basis for revising policy documents with the aim of establishing a balance between "artistic logic" and "policy logic" to reduce resistance from the artistic community.

Social Implications

From a social perspective, this research reveals that the state in Iran, through high-level documents, seeks "cultural engineering" and the purposeful management of societal taste and identity. Transforming art into a tool for "soft power" and "ideological education" influences public attitudes toward what is considered "legitimate art." This approach can lead to a polarization of the societal cultural space between official culture (state-supported) and unofficial culture. Awareness of this "semantic shift" assists elites and the artistic community in viewing policy texts with a critical eye and creating spaces for constructive dialogue regarding the identity of national art.

Originality/Value

The primary innovation of this article lies in identifying the strategic "semantic shift" within official documents. This research demonstrates for the first time how the policymaking system strategically combines the historical and cultural legitimacy of Islamic art's monotheistic core with the instrumental and ideological efficacy of "Committed Art" to operationalize and institutionalize these concepts within the bureaucratic structure. Providing a bipolar model comprising positive and negative poles for analyzing the artistic discourse of the Islamic Republic offers theoretical value for researchers in the fields of cultural policy and contemporary Iranian art history.

E-ISSN: 2588-655X / Center for Strategic Research / The Socio-cultural Strategy Journal of Rahbord
10.22034/scs.2026.572809.1789
CC BY
OPEN ACCESS

سال پانزدهم، شماره دوم (پیاپی ۶۰)، تابستان ۱۴۰۵، صص. ۱-۴۰
تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۱۱/۱۰ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۵/۰۳/۲۴ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۴/۲۹

مقاله پژوهشی

تبیین مفاهیم و کارکردهای هنر اسلامی در اسناد سیاستی جمهوری اسلامی ایران

محمدامین قاسمی پیربلوطی
دانشجوی دکتری فرهنگ و ارتباطات، کارشناس گروه فرهنگ عمومی، هنر و صنایع خلاق مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، تهران، ایران (نویسنده مسئول).
Email: maghasemi@isu.ac.ir 0000-0002-1126-0305

محمدرضا برزویی
دانشیار، گروه ارتباطات و رسانه، دانشکده معارف اسلامی و فرهنگ و ارتباطات، دانشگاه امام صادق(ع)، تهران، ایران.
Email: borzooei@isu.ac.ir 0000-0002-0482-0685

چکیده
«هنر اسلامی» مفهومی کانونی در گفتمان فرهنگی پس از انقلاب اسلامی ایران است که به شکل نظام‌مند در اسناد سیاستی بالادستی جمهوری اسلامی ایران نهادینه شده است. باوجوداین، تحلیل نظام‌مندی پیرامون چگونگی مفهوم‌پردازی و کارکردشناسی «هنر اسلامی» در این اسناد صورت نگرفته است. این مقاله با هدف واکاوی این گفتمان رسمی، به این پرسش اصلی پاسخ می‌دهد: «هنر اسلامی در اسناد سیاستی بالادستی جمهوری اسلامی ایران چگونه مفهوم‌پردازی شده و چه کارکردهایی برای آن تعریف شده است؟». بدین‌منظور، با روش تحلیل مضمون ترکیبی مبتنی بر رویکردهای استقرایی و نظری، ۱۵ سند کلیدی از قبیل قوانین، سیاست‌های کلی و اسناد راهبردی، به‌صورت هدفمند انتخاب و مضامین مرتبط با هنر در آن‌ها تحلیل شد. یافته‌ها نشان می‌دهند که «هنر اسلامی» در این اسناد یک «برساخت گفتمانی» هنجاری و کارکردگرا است که هویت خود را در یک شبکه معنایی دوقطبی کسب می‌کند: از منظر ایجابی، از طریق پیوند با «تعهد» به مبانی ارزشی اسلامی و انقلابی و از منظر سلبی، از طریق «تقابل» با «دیگری» متخاصم یعنی تهاجم فرهنگی، ابتذال و غرب. این گفتمان، که بازتاب الگوی سیاست‌گذاری فرهنگی دولت‌محور است، مجموعه‌ای از کارکردهای ابزاری را برای هنر تعریف می‌کند که شامل ابعاد ایدئولوژیک و تربیتی با هدف ترویج ارزش‌ها، ابعاد هویتی و فرهنگی برای صیانت از هویت اسلامی-ایرانی و ابعاد سیاسی و امنیتی در راستای مقابله در جنگ نرم و اعمال قدرت نرم است. در نهایت، طی یک فرایند «جابه‌جایی معنایی» راهبردی، مفهوم «هنر اسلامی» با تغییر گرانیگاه از ابعاد صرفاً کلاسیک خود، به‌عنوان یک استاندارد هنجاری-کارکردی و هم‌راستا با مفهوم «هنر متعهد» بازتعریف شده است.

کلیدواژه‌ها: هنر اسلامی، هنر متعهد، سیاست‌گذاری فرهنگی، اسناد سیاستی، جمهوری اسلامی ایران.

شاپای الکترونیک: ۲۵۸۸-۶۵۵X / پژوهشکده تحقیقات راهبردی / فصلنامه علمی راهبرد اجتماعی- فرهنگی
doi 10.22034/scs.2026.572809.1789

صحت مطالب بر عهده نویسنده مقاله است و الزاماً بیانگر دیدگاه پژوهشکده تحقیقات راهبردی نیست.

۱. مقدمه و بیان مسئله

پیروزی انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۳۵۷ صرفاً یک دگرگونی سیاسی نبود، بلکه نقطه عطفی برای بازتعریف بنیادین مناسبات اجتماعی و فرهنگی جامعه ایرانی محسوب می‌شد. در این پارادایم نوپدید، فرهنگ و هنر از حاشیه زیست اجتماعی به کانون توجه حاکمیت بدل شد تا نقش پیشران را در تثبیت و ترویج جهان‌بینی الهی-سیاسی نظام جدید ایفا کند. در تأیید این رویکرد، مطالعات پیشین نیز نشان می‌دهند که در نظام جمهوری اسلامی، «توجه به ارزش‌های فرهنگی به‌عنوان مقوله‌ای برآمده از بن‌مایه‌های دینی و ارزشی، جایگاهی بنیادین یافته و به شکلی راهبردی در قالب اهداف و مأموریت‌های کلان در اسناد بالادستی کشور متبلور و نهادینه شده است» (زارع بنادکوکی، ۱۳۹۷: ۲۰۲). آرمان‌ها و مبانی فکری این انقلاب، بازتعریف جایگاه و رسالت هنر را براساس ارزش‌های متعالی اسلامی و انقلابی ایجاب می‌کرد. در این پارادایم جدید، هنر دیگر صرفاً یک فعالیت زیبایی‌شناختی مستقل تلقی نمی‌شد، بلکه به‌دلیل ظرفیت بالای آن در انتقال پیام و فرهنگ‌سازی، به‌عنوان یک عرصه کلیدی برای تعالی انسان، ترویج فضائل اخلاقی و تقویت و تعمیق هویت ایرانی-اسلامی در نظر گرفته شد. در راستای تحقق این آرمان‌ها، نظام جمهوری اسلامی به دنبال تبیین و ترویج الگویی مطلوب از هنر بود. این الگو که در تقابل با اشکال هنری «مبتذل» یا «معارض با تفکر اسلامی» تعریف می‌شد، در ادبیات رسمی نظام تحت عناوینی کانونی نظیر «هنر اسلامی»، «هنر متعهد» و «هنر تراز انقلاب اسلامی» تبلور یافت که گاه هم‌پوشان و گاه جایگزین یکدیگر شده‌اند. این مفاهیم که هریک بر جنبه‌ای خاص از الگوی مطلوب (هویت، ایدئولوژی یا کیفیت) تأکید داشتند، به‌مثابه کلیدواژه‌های اصلی این گفتمان فرهنگی نوپدید، سنگ‌بنای سیاست‌گذاری فرهنگی در چهار دهه گذشته بوده‌اند. بااین‌حال، این جهت‌گیری صرفاً در سطح گفتار باقی نماند و به شکلی نظام‌مند در تاروپود اسناد سیاستی بالادستی کشور تنیده شد؛ از اسناد متقدم و هویت‌بخش نهادهای اجرایی مانند «قانون اهداف و وظایف وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی» (۱۳۶۵) گرفته تا اسناد راهبردی جامعی چون «نقشه مهندسی فرهنگی کشور» (۱۳۹۱) و نیز اسناد تخصصی بخشی مانند «سند ملی موسیقی» (۱۴۰۲) که سطوح مختلف سیاست‌گذاری (قانونی، راهبردی و بخشی) را پوشش می‌دهند.

با وجود اهمیت محوری این اسناد در ترسیم نقشه راه فرهنگی کشور و هدایت فعالیت‌های هنری، اغلب پژوهش‌ها یا بر تحلیل پیامدهای این سیاست‌ها - مثلاً در

حوزه سینما - متمرکز بوده‌اند یا به بررسی دیدگاه‌های نظریه‌پردازان منفرد پرداخته‌اند. درحالی‌که این اسناد به‌مثابه «متن مادر» و سند رسمی سیاست‌گذار، مبنای قانونی فعالیت‌های هنری کشور تلقی می‌شوند، آنچه به‌عنوان یک خلأ پژوهشی جدی احساس می‌شود، فقدان تحلیلی نظام‌مند و متمرکز بر متن خود این اسناد است. براین‌اساس، هدف اصلی پژوهش حاضر، واکاوی گفتمان رسمی در اسناد سیاستی بالادستی جمهوری اسلامی ایران به‌منظور تبیین چگونگی مفهوم‌پردازی و کارکردشناسی «هنر اسلامی» است تا از این طریق تصویری مستند از بازتعریف هنجاری هنر در متن سیاست‌گذاری‌های کلان کشور ارائه دهد. در راستای تحقق این هدف، مقاله در پیِ پاسخ‌گویی به دو پرسش کلیدی زیر است:

۱. «هنر اسلامی» در اسناد سیاستی بالادستی جمهوری اسلامی ایران چگونه تعریف و مفهوم‌پردازی شده است؟
۲. در این اسناد، چه اهداف و کارکردهایی برای «هنر اسلامی» در نظر گرفته شده است؟»

۲. پیشینهٔ پژوهش

موضوع سیاست‌گذاری فرهنگی و هنری، به‌ویژه در نسبت با مفاهیم «هنر اسلامی» و «هنر متعهد» در جمهوری اسلامی ایران، از زوایای مختلفی مورد توجه پژوهشگران قرار گرفته است. مرور ادبیات موجود نشان می‌دهد که مطالعات پیشین، هرچند به جنبه‌های مهمی از این موضوع پرداخته‌اند، اما عمدتاً بر حوزه‌هایی غیر از تحلیل خود اسناد بالادستی متمرکز بوده‌اند. در ادامه، برخی از مهم‌ترین پژوهش‌های مرتبط مرور می‌شوند:

حقیقی کفاش و همکاران (۱۳۹۶) در پژوهشی با هدف شفاف‌سازی در سطح سیاست‌گذاری کلان، به دنبال تعیین شاخص‌های معرف «محصول فرهنگی هنری ایرانی-اسلامی» بوده‌اند. آن‌ها با بررسی نظر اندیشمندان اسلامی معاصر و صاحب‌نظران متعهد، ویژگی‌های سه عامل «هنرمند»، «پیام» و «شکل» را به‌عنوان شاخص‌های اصلی ارزیابی ایرانی-اسلامی بودن آثار هنری شناسایی کرده‌اند. این پژوهش، هرچند به ضرورت تعریف هنر مطلوب در سیاست‌گذاری اشاره دارد؛ اما به تحلیل خود متون سیاستی نمی‌پردازد.

سلطانی و خانی (۱۳۹۵) با هدف استخراج معیارهای ارزیابی عملکرد دستگاه‌های فرهنگی، به تحلیل مضمون بیانات مقام معظم رهبری (بین سال‌های ۱۳۶۸ تا ۱۳۹۳)

پرداخته‌اند. یافته‌های آنان نشان می‌دهند که مضامینی چون «هدایت جامعه به‌سوی فرهنگ اسلامی و ارزش‌های انقلابی»، «رویارویی با فرهنگ مهاجم» و «استفاده از هنر در تعالی فرهنگ» ازجمله انتظارات اصلی از دستگاه‌های فرهنگی‌اند. این پژوهش، منبع مهمی از گفتمان رسمی (دیدگاه‌های رهبری) را تحلیل می‌کند؛ اما تمرکز آن بر ارزیابی عملکرد نهادهاست، نه تحلیل خود اسناد سیاست‌گذار.

تلوری و همکاران (۱۴۰۳) با استفاده از روش تحلیل گفتمان پدام، به بررسی بازنمایی «دولت» در فیلم‌های سینمایی ایران در دهه اول پس از انقلاب (۱۳۵۸-۱۳۶۹) پرداخته‌اند. آن‌ها نتیجه می‌گیرند که سینما به‌عنوان یک ابزار راهبردی و محور سیاست‌گذاری‌های فرهنگی-رسانه‌ای، در این دوره عمدتاً به بازنمایی انتقادی دولت پیشین (در قالب گفتمان «دولت اقتدارگرا») پرداخته است. این مطالعه نمونه‌ای از پژوهش‌هایی است که سیاست‌گذاری فرهنگی را از طریق تحلیل محصولات یک حوزه خاص (سینما) بررسی می‌کند.

یاسینی (۱۴۰۱) نسبت میان «هنر» و «تعهد اجتماعی» را در مجلات فرهنگی-ادبی دهه نخست پس از انقلاب اسلامی (کیهان فرهنگی، آدینه و دنیای سخن) با رویکرد تحلیل گفتمان بررسی کرده است. وی نشان می‌دهد که هرچند گفتمان غالب (انقلابی-دینی) و گفتمان رقیب (روشنفکری-سوسیالیستی) تعاریف متفاوتی از تعهد ارائه می‌دادند؛ اما در هر دو، «تعهد اجتماعی در هنر، در خدمت گسترش میدان قدرت با تولید هنری ایدئولوژیک» بوده است (یاسینی، ۱۴۰۱: ۱۷۱). این پژوهش به‌خوبی منازعات گفتمانی پیرامون هنر متعهد را نشان می‌دهد، اما بر تحلیل مجلات (به‌عنوان بازتاب‌دهنده گفتمان‌ها) متمرکز است، نه اسناد رسمی سیاست‌گذار.

مجتهدزاده و سعدوندی (۱۳۹۶) با رویکرد تحلیل گفتمانی، تحولات تاریخی حوزه «تاریخ هنر اسلامی» را در سه مقطع زمانی (قرن ۱۹، قرن ۲۰ و اوایل قرن ۲۱) بررسی کرده‌اند. آن‌ها استدلال می‌کنند که «هنر اسلامی» به‌مثابه یک گفتمان، بیش از آن‌که محصول واقعیت‌های بیرونی باشد، محصول اندیشه‌های شرق‌شناسانه، تاریخی-فرهنگی و پسااستعماری است که در هر دوره پیرامون این واقعیات شکل گرفته است. این پژوهش به‌خوبی ماهیت برساخته و گفتمانی اصطلاح «هنر اسلامی» را آشکار می‌سازد.

پورمختار و همکاران (۱۴۰۰) نیز با استفاده از تحلیل گفتمان لاکلا و موفه، دو رویکرد نظری غالب در مطالعات هنر اسلامی، یعنی «سنت‌گرایی» و «تاریخی‌نگری» را مقایسه کرده‌اند. آن‌ها نشان می‌دهند که تفاوت بنیادین این دو گفتمان (تأکید بر

اصول تغییرناپذیر در سنت‌گرایی در برابر تأکید بر زمینه‌های تاریخی در تاریخی‌نگری) به شکل‌نگرفتن وحدت نظر در تعریف هنر اسلامی و معیارهای داوری آن منجر شده است. این مقاله نمونه‌ای از تحلیل منازعات نظری در تعریف هنر اسلامی است.

فرزان‌یار (۱۳۹۶) به یکی از چالش‌های مفهومی بنیادین در این حوزه پرداخته و با بررسی دیدگاه نویسندگان غربی که اصالت «هنر اسلامی» و پیوند آن با خود اسلام را انکار می‌کنند و به‌جای آن از «هنر مسلمانان» یا «هنر در سرزمین‌های اسلامی» استفاده می‌کنند، به نقد این دیدگاه‌ها و دفاع از اصالت هنر اسلامی پرداخته است. این پژوهش، عمق مباحث هویتی و مفهومی پیرامون این اصطلاح را نشان می‌دهد.

مرور پیشینه نشان می‌دهد که پژوهش‌های متعددی به موضوعات مرتبط با هنر، فرهنگ و سیاست‌گذاری در ایران پس از انقلاب اسلامی پرداخته‌اند. این مطالعات یا به دنبال تعریف شاخص‌ها و معیارهای هنر مطلوب بوده‌اند (حقیقی کفاش و همکاران، ۱۳۹۶؛ سلطانی و خانی، ۱۳۹۵)، یا پیامدهای سیاست‌ها را در یک حوزه خاص مانند سینما تحلیل کرده‌اند (تلوری و همکاران، ۱۴۰۳)، یا منازعات گفتمانی پیرامون مفهوم «هنر متعهد» را در منابع غیررسمی مانند مجلات بررسی نموده‌اند (یاسینی، ۱۴۰۱) و یا به مباحث نظری، تاریخی و هویتی پیرامون اصطلاح «هنر اسلامی» پرداخته‌اند (مجتهدزاده و سعدوندی، ۱۳۹۶؛ پورمختار و همکاران، ۱۴۰۰؛ فرزان‌یار، ۱۳۹۶).

با وجود غنای این مطالعات، آنچه به‌عنوان یک خلأ پژوهشی برجسته به نظر می‌رسد، فقدان یک تحلیل نظام‌مند و متمرکز بر متن اسناد سیاستی بالادستی است که نشان دهد این اسناد، به‌مثابه «گفتمان رسمی» و نقشه راه مکتوب نظام جمهوری اسلامی ایران، چگونه مفهوم «هنر اسلامی» (در پیوند وثیق آن با «هنر متعهد») را تعریف و مفهوم‌پردازی کرده و چه اهداف و کارکردهای مشخصی را برای آن برشمرده‌اند. پژوهش حاضر دقیقاً با هدف پُرکردن این خلأ و ارائه تصویری مستند از گفتمان حاکم بر این اسناد انجام شده است.

۳. چهارچوب مفهومی

این پژوهش برای واکاوی مسئله و پاسخ به پرسش‌های خود، بر سه پایه مفهومی استوار است که درهم‌تنیدگی آن‌ها، منطق تحلیلی این مقاله را شکل می‌دهد: «سیاست‌گذاری فرهنگی» به‌عنوان زمینه کلان پژوهش؛ «اسناد سیاستی به‌مثابه گفتمان» به‌عنوان منظر تحلیلی و «هنر اسلامی» و «هنر متعهد» به‌عنوان مفاهیم کانونی مورد بررسی.

۳-۱. سیاست‌گذاری فرهنگی

مداخله دولت‌ها در عرصه فرهنگ، یکی از پیچیده‌ترین و حساس‌ترین ابعاد حکمرانی در دنیای معاصر است. حکومت‌ها به‌خوبی دریافته‌اند که حفظ انسجام اجتماعی، ترویج ارزش‌های ملی و جهت‌دِهی به افکار عمومی، بدون ورود ساختاریافته و هدفمند به میدان فرهنگ امکان‌پذیر نیست. ازاین‌رو، نهادهای حاکمیتی مجموعه‌ای از ابزارها و قواعد را برای مدیریت این عرصه به‌کار می‌گیرند تا بتوانند مطلوبیت‌های هنجاری خود را در سطح جامعه تثبیت کنند. این الگوی رفتاری، در ادبیات دانشگاهی تحت عنوان «سیاست‌گذاری فرهنگی» صورت‌بندی می‌شود؛ مفهومی که در یک تعریف جامع، به «مجموعه تلاش‌های آگاهانه، راهبردی و نظام‌مند نهادهای حاکمیتی و بازیگران وابسته به آن‌ها برای مدیریت، هدایت و مداخله در عرصه تولید، توزیع و مصرف کالاها و خدمات فرهنگی و هنری» اطلاق می‌گردد (Mulcahy, 2006). این مداخلات، طیفی از اقدامات - از حمایت مالی و تخصیص منابع گرفته تا قانون‌گذاری، ممیزی و تأسیس نهادهای متولی- را در برمی‌گیرد.

در ادبیات این حوزه، مجموعه‌ای از «ابزارهای سیاست‌گذاری» شناسایی شده است که دولت‌ها از طریق آن‌ها در میدان فرهنگ مداخله می‌کنند. اصلی‌ترین این ابزارها عبارت‌اند از:

- ابزارهای قانونی و تنظیمی: شامل تدوین و تصویب قوانین بالادستی، اساسنامه‌ها، صدور مجوز، سازوکارهای ممیزی و تعیین خطوط قرمز؛
- ابزارهای مالی و اقتصادی: شامل تخصیص بودجه، ارائه یارانه‌های مستقیم و غیرمستقیم، معافیت‌های مالیاتی و اعطای تسهیلات حمایتی؛
- ابزارهای نهادی و سازمانی: شامل تأسیس یا بازآرایی نهادهای متولی، سازمان‌ها و ساختارهای اجرایی (مانند وزارتخانه‌ها، شوراها یا بنیادها) به‌منظور عملیاتی کردن سیاست‌ها. (Gray, 2009)

در سطحی کلان‌تر، مدل‌های مختلفی برای سیاست‌گذاری فرهنگی صورت‌بندی شده است. یکی از برجسته‌ترین این تقسیم‌بندی‌ها، تمایز بر مبنای الگوی «فاصله از دولت» یا «طول بازو»[1] و الگوی «دولت‌محور» و «ایدئولوژیک» است. در الگوی «طول بازو»، دولت منابع مالی را تأمین می‌کند، اما مدیریت و توزیع آن را به شوراهای هنری مستقل و متشکل از کارشناسان و هنرمندان می‌سپارد تا از مداخله مستقیم

1. Arm's Length

ایدئولوژیک در محتوای هنری جلوگیری شود. از طرف دیگر، در الگوی «دولت‌محور»، دولت از طریق یک وزارتخانه متمرکز، نقش فعال‌تر و مستقیم‌تری در راستای اهداف کلان ملی، مانند حفظ زبان، تقویت هویت ملی یا ترویج یک گفتمان ارزشی خاص ایفا می‌کند (Miller & Yúdice, 2002).

در ادبیات پژوهشی داخلی نیز سیاست‌گذاری فرهنگی در جمهوری اسلامی ایران عموماً به‌مثابه الگویی «متمرکز»، «دولت‌محور» و مبتنی بر «مداخله مستقیم حاکمیت» تحلیل شده است. پژوهش‌های متعددی نشان داده‌اند که ورود دولت به عرصه فرهنگ در ایران، صرفاً ناظر به حمایت یا تنظیم‌گری نبوده، بلکه با تصدی‌گری، هدایت هنجاری و گاه کنترل فرهنگی همراه بوده است (زارعی و سام، ۱۴۰۰؛ شریفی و فاضلی، ۱۳۹۱). در این چهارچوب، دولت نه در مقام ناظر بیرونی که به‌عنوان کنشگری فعال در تعریف، هدایت و نظارت بر فرایندهای فرهنگی و هنری ایفای نقش می‌کند. از این منظر، سیاست‌گذاری فرهنگی در ایران بیش از آن‌که به الگوی تفویض اختیار به میدان فرهنگی یا نهادهای مستقل نزدیک باشد، در چهارچوب گفتمان‌هایی چون «تصدی‌گری فرهنگی»، «کنترل فرهنگی» و «مهندسی فرهنگی» صورت‌بندی شده است؛ گفتمان‌هایی که فرهنگ و هنر را حوزه‌هایی راهبردی تلقی می‌کنند و دولت را مسئول هدایت هدفمند آن‌ها در راستای ارزش‌ها و اهداف کلان نظام سیاسی می‌دانند (سوزنچی و پورکیانی، ۱۳۹۹). افزون بر این، مطالعات داخلی بر نقش محوری مقوله‌هایی چون «هویت ملی»، «هویت دینی-انقلابی» و «مقاومت فرهنگی» در منطق سیاست‌گذاری فرهنگی جمهوری اسلامی تأکید دارند و نشان می‌دهند که مداخله دولت در فرهنگ، به‌طور معناداری با طرح‌های کلان هویت‌سازی، ملت‌سازی و صیانت ارزشی پیوند خورده است (عالم و بدیعی، ۱۳۹۹؛ درخشان، ۱۴۰۱). در این رویکرد، فرهنگ و هنر صرفاً عرصه‌هایی خنثی یا خودمختار تلقی نمی‌شوند، بلکه به‌عنوان ابزارهایی مؤثر در بازتولید نظم ارزشی و تثبیت هویت مطلوب سیاسی-فرهنگی اهمیت می‌یابند. در همین راستا، برخی پژوهش‌های داخلی با تمرکز مستقیم بر اسناد قانونی و سیاست‌های رسمی، ابعاد عملیاتی این دولت‌محوری را واکاوی کرده‌اند. کلهر (۱۴۰۱) نشان می‌دهد که سیاست‌گذاری فرهنگی در جمهوری اسلامی ایران نه‌تنها در سطح گفتمان، بلکه از طریق مجموعه‌ای از ابزارهای نهادی و حقوقی (شامل نهادسازی، گفتمان‌سازی، قانون‌گذاری و حمایت مالی) پیگیری می‌شود؛ ازاین‌رو، روش غالب در تغییر فرهنگی، روشی آشکار، مستقیم و مبتنی بر مداخله قانونی است که در قالب الگوی سه‌وجهی تحذیر، تشویق و ترغیب عمل می‌کند. این الگو بیانگر فهمی

مداخله‌گرایانه از سیاست‌گذاری فرهنگی است که در آن دولت خود را مسئول هدایت فعالانه تحولات فرهنگی و هنری جامعه می‌داند و از سازوکارهای رسمی برای تحقق اهداف ارزشی و هویتی بهره می‌گیرد. بنابراین، تحلیل اسناد بالادستی جمهوری اسلامی ایران در این پژوهش، ذیل درکی بومی‌شده از سیاست‌گذاری فرهنگی دولت‌محور صورت می‌گیرد؛ الگویی که در آن فرهنگ و هنر نه صرفاً به‌عنوان حوزه‌ای خودمختار، بلکه به‌مثابه ابزارهایی راهبردی برای بینش‌ها و طرح‌های کلانی چون «مهندسی فرهنگی»، «هویت‌سازی» و «ترویج و تثبیت نظام ارزشی» تعریف و هدایت می‌شوند.

۳-۲. اسناد سیاستی به‌مثابه گفتمان

متون و اسناد قانونی هرگز موجودیت‌هایی خنثی و صرفاً اداری نیستند، بلکه بازتاب‌دهنده جهان‌بینی، منافع و اراده تدوین‌کنندگان خود در ساختارهای قدرت محسوب می‌شوند. درک این پویایی پنهان، نیازمند اتخاذ رویکردی انتقادی نسبت به تحلیل سیاست‌گذاری است. برهمین‌اساس، پژوهش حاضر اسناد بالادستی را نه متونی صرفاً فنی و توصیف‌کننده واقعیت، بلکه «کنش‌های گفتمانی»[1] قدرتمندی می‌داند که فعالانه در حال برساختن واقعیت اجتماعی، تثبیت روابط قدرت و تعریف مرزهای امر مطلوب و نامطلوب‌اند (Fairclough, 2010). این دیدگاه، که عمیقاً ریشه در کار نظریه‌پردازانی چون میشل فوکو دارد، بر پیوند ناگسستنی «قدرت» و «دانش» تأکید می‌ورزد. از این منظر، اسناد سیاستی ابزارهایی‌اند که نه از طریق سرکوب مستقیم بلکه از طریق تولید و نهادینه‌سازی یک «دانش» یا «حقیقت» رسمی اعمال قدرت می‌کنند. این اسناد با تکرار نظام‌مند مجموعه‌ای از مفاهیم و گزاره‌ها، به‌تدریج یک «رژیم حقیقت» ایجاد می‌کنند که در آن، تعاریف رسمی به‌عنوان امری طبیعی، بدیهی و برخاسته از «عقل سلیم» پذیرفته می‌شود (Foucault, 1980).

یکی از کارآمدترین ابزارها برای واکاوی این فرایند، رویکرد تحلیلی «چگونگی بازنمایی مسئله» است. در این رویکرد، پژوهشگر به‌جای پذیرش مفروضات اولیه متن، بررسی می‌کند که متون قانونی چگونه یک موضوع را به یک دغدغه سیاستی تبدیل می‌کنند. در تبیین این پدیده، کارول باکی استدلال می‌کند که «سیاست‌ها، راه‌حل‌هایی برای مسائل از پیش موجود نیستند؛ بلکه این خود اسناد سیاستی‌اند که مسئله را به شیوه‌ای خاص بر می‌سازند و از این طریق، راه‌حل مورد نظر خود را توجیه

1. Discursive Practices

می‌کنند» (Bacchi, 2009). برای نمونه، وقتی اسنادی بر مفاهیمی چون «تهاجم فرهنگی»، «نفوذ فرهنگ بیگانه» یا «هنر مبتذل» تأکید می‌کنند، در حال برساختن یک مسئله‌اند. این بازنمایی خاص از مسئله، به‌طور خودکار راه‌حل خاصی را ایجاب می‌کند که همان نیاز به مقابله، دفاع و ترویج یک بدیل مطلوب -مانند هنر اسلامی یا هنر متعهد- است.

افزون بر این، تحلیل گفتمان انتقادی، به‌ویژه در سنت نورمن فرکلاف، به ما نشان می‌دهد که «انتخاب‌های زبانی»[1] در این اسناد، هرگز بی‌طرفانه نیستند، بلکه کنش‌هایی «ایدئولوژیک» محسوب می‌شوند. فرایندهایی نظیر «نام‌گذاری و طبقه‌بندی»، نقشی حیاتی در این میان دارند (Fairclough, 2010). وقتی اسناد، جهان هنر را به دوگانه‌هایی نظیر «متعهد-معارض»، «اصیل-مبتذل» و «اسلامی-غربی» تقسیم می‌کنند، در حال ترسیم مرزهای نمادین و اعمال قدرت برای «طرد» و «به حاشیه راندن» اشکال هنری رقیب‌اند.

۳-۳. هنر اسلامی و هنر متعهد

بررسی تحولات مفهومی در مطالعات زیبایی‌شناسی نشان می‌دهد که واژگان و اصطلاحات هنری پیش از ورود به عرصه سیاست‌گذاری، در بستر تاریخ و نهاد علم قوام می‌یابند. در این میان، مفهوم «هنر اسلامی»[2] در سنت دانشگاهی و تاریخ هنر، دارای بار معنایی مشخص و نسبتاً تثبیت‌شده‌ای است. این اصطلاح، عمدتاً برای توصیف «سنت‌های زیبایی‌شناختی و فرم‌های هنری (از قبیل معماری، خوشنویسی، تذهیب و هنرهای تزئینی) به‌کار می‌رود که در گستره جغرافیایی-تاریخی تمدن اسلامی، از قرون اولیه تا دوران معاصر، شکل گرفته‌اند» (Grabar, 1987). در این معنای کلاسیک، «اسلامی» بودن هنر، اغلب براساس یک محتوای عقیدتی صریح سنجیده نمی‌شود، بلکه براساس «اشتراک در فرم‌ها، سبک‌ها، کارکردها (مانند مساجد یا متون قرآنی) و بازتاب یک جهان‌بینی توحیدی در ساختار و زیبایی‌شناسی (مانند اصل وحدت در کثرت)» تعریف می‌شود (Bloom & Blair, 2009; Nasr, 1987).

از سوی دیگر، درک گفتمان فرهنگی پس از انقلاب اسلامی ایران، نیازمند توجه به مفهوم کلیدی و موازی دیگری تحت عنوان «هنر متعهد»[3] است. ریشه‌های این مفهوم

1. Linguistic Choices
2. Islamic Art
3. Committed Art

به مباحث روشنفکری اروپایی قرن بیستم، به‌ویژه مکتب اگزیستانسیالیسم فرانسوی و اندیشمندانی مانند ژان-پل سارتر، بازمی‌گردد و هنری را توصیف می‌کند که «به‌طور آگاهانه، خود را در خدمت یک تعهد اجتماعی، سیاسی یا اخلاقی قرار می‌دهد» (Sartre, 1948). درواقع این مفهوم رسالت‌محور، در تقابل مستقیم با نظریه «هنر برای هنر»[1] و «زیبایی‌شناسی فرمالیستی»[2] تعریف می‌شود؛ نظریه‌ای که هنر را «یک حوزه مستقل، خودبسنده و فارغ از هرگونه رسالت یا کارکرد بیرونی می‌داند و هنرمند، کنشگری مستقل و رها از هرگونه تقید اخلاقی، اجتماعی یا سیاسی تلقی می‌شود» (Bell, 1914). در این چهارچوب، هنر نه امری خنثی و مستقل، بلکه کنشی آگاهانه و مسئولانه در قبال وضعیت اجتماعی و تاریخی انسان تلقی می‌شود.

در ایرانِ دهه‌های ۱۳۴۰ و ۱۳۵۰، مفهوم «تعهد» در یک بستر فکری و سیاسی پرتنش و چندپاره، به‌تدریج وارد گفتمان هنر و ادبیات شد. در این دوره، میدان هنر ایران شاهد هم‌زمانی و تقابل چند پارادایم رقیب بود. از یک‌سو، جریان رسمی هنر در دانشگاه‌ها و مجامع هنری، که برآمده از گفتمان غیردینی و توسعه‌محور نظام سیاسی وقت بود، با الگوگیری از «هنر مدرن غربی» و ایده «هنر برای هنر»، بر خودبسندگی زیبایی‌شناختی اثر هنری تأکید می‌کرد و تعهد را امری بیرونی و زائد بر ذات هنر می‌دانست. در مقابل، خرده‌گفتمان‌های انتقادیِ رقیب از منظرهای مختلفی به مفهوم «تعهد» می‌پرداختند؛ جریان سوسیالیستی و چپ‌گرایانه، هنر را ابزاری برای افشای مناسبات ناعادلانه سرمایه‌داری و دفاع از حقوق محرومان می‌دانست و بر مسئولیت اجتماعی و سیاسی هنرمند تأکید می‌ورزید. هم‌زمان، جریان فکری وجودشناسانه و معناگرا -با تأکید بر مفاهیمی چون آزادی، مسئولیت، انتخاب و اصالت وجود- به ظهور آثاری انجامید که در آن‌ها «تعهد» نه الزام ایدئولوژیک، بلکه پیامد آگاهی وجودی هنرمند از موقعیت خویش در جهان تلقی می‌شد. افزون بر این، در آستانه انقلاب اسلامی، نوعی هنر خودجوش و مردمی نیز پدیدار شد که مستقل از نهادهای رسمی هنر، از ظرفیت‌های زبان و بیان هنری برای بازنمایی و پیشبرد آرمان‌های انقلابی بهره می‌گرفت و «تعهد» را به‌صراحت در نسبت با دین، عدالت‌خواهی و مبارزه سیاسی تعریف می‌کرد (یاسینی، ۱۴۰۱: ۱۷۲؛ قلی‌پور، ۱۳۹۸). ازاین‌رو، «تعهد» در این دوره مفهومی سیال و مناقشه‌برانگیز بود که میان زیبایی‌شناسی مدرن، اخلاق اجتماعی، سیاست رهایی‌بخش و معناباوری دینی در نوسان قرار داشت و هنوز در قالب یک

1. l'art pour l'art
2. Formalist Aesthetics

دستگاه مفهومی منسجم و ایدئولوژیک صورت‌بندی نشده بود.

بااین‌حال، در فضای فکری پس از انقلاب اسلامی، این مفهوم در فرایندی تدریجی دچار دگردیسی معنایی شد و از یک مطالبه اخلاقی-اجتماعی، به مفهومی هنجاری-ارزشی در پیوند با اسلام، انقلاب و هویت دینی بازتعریف گردید. این جابه‌جایی مفهومی، در اندیشه‌های شهید سیدمرتضی آوینی به‌صورت منسجم و نهایی صورت‌بندی می‌شود؛ به‌گونه‌ای که «هنر متعهد» در نزد او، نه یک موضع سیاسی یا توصیه بیرونی، بلکه برآمده از ماهیت وجودی هنر و نسبت هستی‌شناختی هنرمند با حقیقت است (آوینی، ۱۳۹۰). آوینی با تکیه بر مبانی حکمی و عرفانی، هنر را نوعی معرفت شهودی می‌داند که در آن، تفکیک میان عقل، احساس، ایمان و خیال امری اعتباری است. از این منظر، هنر در ذات خود واجد تعهد است و جدایی «تعهد» از «هنر»، محصول تلقی مدرن و انسان‌محور (اومانیستی) از هنر به شمار می‌رود (آوینی، ۱۴۰۱). برهمین‌اساس، وی به‌صراحت با دوگانه «فرم/محتوا» مخالفت کرده و بر این نکته تأکید می‌کند که هنر دینی، نه صرفاً هنری با محتوای دینی، بلکه هنری است که صورت، ماده و قالب آن نیز از یک جهان‌بینی توحیدی برآمده باشد (آوینی، ۱۳۷۴).

در چهارچوب اندیشه آوینی، «هنر اسلامی» و «هنر متعهد» به‌تدریج بر یکدیگر منطبق می‌شوند؛ به این معنا که اسلامی بودن هنر، نه به پیشینه تاریخی یا سبک‌شناختی آن، بلکه به میزان پیوند اثر هنری با حقیقت، توحید و تعهد وجودی هنرمند وابسته است. در تبیین این جایگاه، تحلیل‌گران اندیشه وی تأکید دارند که «نقد آوینی به هنر مدرن، صرفاً نقد محتوایی یا اخلاقی نیست، بلکه نقدی هستی‌شناختی به بنیان‌های اومانیستی و خودبنیاد آن است» (اسماعیلی، ۱۳۹۵: ۱۲۸-۱۲۹). نکته حائز اهمیت آن است که برخلاف برخی رویکردهای سنت‌گرایانه که امکان تحقق هنر دینی را به گذشته یا سنت‌های تاریخی محدود می‌کنند، آوینی امکان «تغییر ماهیت» هنرهای مدرن را مفروض می‌گیرد و از این حیث، اندیشه او واجد ظرفیت عملی برای سیاست‌گذاری فرهنگی است. درنتیجه، «هنر متعهد اسلامی» در این چهارچوب، نه نفی هنرهای جدید، بلکه تلاشی برای بازتعریف غایت، معنا و جهت آن‌ها در افق یک جهان‌بینی دینی است.

نقطه کانونی چهارچوب مفهومی پژوهش حاضر، درک همین «جابه‌جایی معنایی»[1] و هم‌پوشانی تدریجی دو مفهوم «هنر اسلامی» و «هنر متعهد» در گفتمان رسمی

1. Semantic Shift

جمهوری اسلامی ایران است. این پژوهش بر این فرض استوار است که اسناد سیاستی بالادستی، از مشروعیت تاریخی و بار فرهنگی مفهوم «هنر اسلامی» بهره می‌گیرند، اما محتوای آن را نه براساس تعاریف فرمی و تاریخی تاریخ هنر، بلکه با معیارهای هنجاری، کارکردی و ایدئولوژیکِ برگرفته از مفهوم «هنر متعهد» پر می‌کنند. درنتیجه، «هنر اسلامی» در این اسناد نه یک مقوله تاریخی-سبکی، بلکه یک استاندارد هنجاری-ارزشی است که مبتنی بر میزان تعهد به نظام ارزشی رسمی تعریف و برساخته می‌شود.

اگرچه در منظومه فکری انقلاب اسلامی، پیوند هنر و تعهد ریشه در مبانی حکمی داشته و دارای رسالتی ذاتاً تمدن‌ساز و فراتر از تقلیل‌گرایی ابزاری است، اما با انتقال این مفاهیم به ساحت «سیاست‌گذاری فرهنگی» - که کانون تمرکز پژوهش حاضر است - ماهیت آن‌ها اقتضائات جدیدی می‌یابد. درواقع، این مفاهیم متعالی فلسفی به‌محض ورود به ماشین دیوان‌سالاری و متون اسناد حاکمیتی، برای قابلیت اجرا، شاخص‌گذاری و هدایت منابع، ناگزیر دچار فرایند «عملیاتی شدن» گردیده و در نظام حکمرانی به گزاره‌هایی هنجاری، کارکردی و مدیریت‌پذیر ترجمه می‌شوند.

در نهایت، در راستای انسجام‌بخشی به مباحث نظری مطرح‌شده و تبیین دقیق‌تر مبانی پژوهش، مدل مفهومی زیر (شکل ۱) طراحی شده است. این مدل نشان می‌دهد که چگونه سه پایه مفهومی و نظری پژوهش در پیوند با یکدیگر، بستر لازم را برای تحلیل اسناد سیاستی فراهم می‌سازند. همان‌طور که مشاهده می‌شود، «هنر اسلامی/متعهد» به‌مثابه هسته معنایی، وارد دستگاه «سیاست‌گذاری فرهنگی» می‌شود تا قابلیت اجرایی پیدا کند. در این فرایند، «رویکرد گفتمانی» به‌عنوان منظر تحلیلی کمک می‌کند تا دریابیم این مفاهیم چگونه در قالب اسناد (متن) صورت‌بندی شده و مرزهای هویتی (خودی-دیگری) را می‌سازند. تلاقی این سه حوزه، منطق حاکم بر «تحلیل مضمون» در این پژوهش را شکل می‌دهد که خروجی آن، کشف چگونگی جابه‌جایی و ترجمان مفهوم هنر در اسناد سیاستی جمهوری اسلامی ایران است.

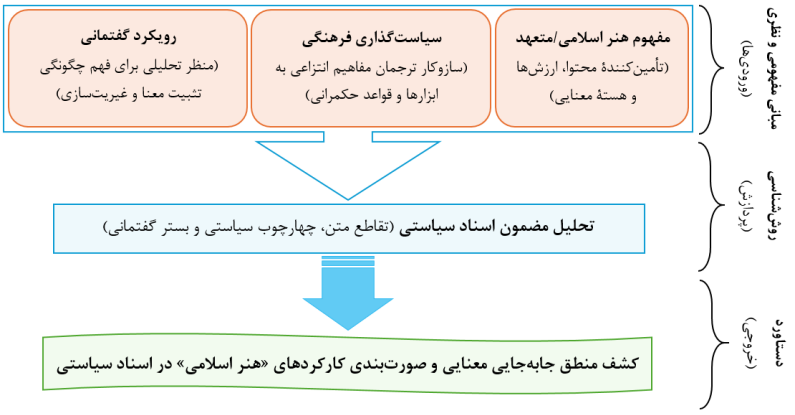

شکل ۱: مدل مفهومی ارتباط چهارچوب مفهومی، روش تحلیل و هدف پژوهش
(منبع: یافته‌های پژوهش)

۴. روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش، یک مطالعه از نوع کیفی است که با هدف تحلیل نحوه صورت‌بندی و برساخت مفهوم «هنر اسلامی» در اسناد سیاستی جمهوری اسلامی ایران انجام شده است. بدین‌منظور، پس از گردآوری و نمونه‌گیری هدفمند از کلیه اسناد سیاستی مربوطه، برای تحلیل متون اسناد، از روش «تحلیل مضمون» با رویکرد ترکیبی (استقرایی-نظری) بهره گرفته شده است. این روش، فرایندی نظام‌مند برای شناسایی، تحلیل و گزارش الگوهای معنایی (مضامین) در داده‌های کیفی است که امکان حرکت رفت‌وبرگشتی میان داده‌ها و مفاهیم نظری را فراهم می‌سازد.

در این پژوهش، فرایند تحلیل از یک‌سو با کدگذاری استقرایی داده‌ها و استخراج مضامین از متون اسناد آغاز شد و از سوی دیگر، در مرحله تفسیر و صورت‌بندی نهایی یافته‌ها، مفاهیم نظری مرتبط با سیاست‌گذاری فرهنگی، گفتمان و هنر متعهد به‌مثابه «منظرهای تحلیلی» برای فهم عمیق‌تر مضامین به‌کار گرفته شدند. بدین‌ترتیب، روش پژوهش ترکیب استقرای متن‌پایه و قیاس نظریه‌محور بوده و بر تعاملی پویا میان داده‌های احصاشده و چهارچوب مفهومی پژوهش ابتنا دارد. بنابراین، فرایند اجرای پژوهش در سه مرحله اصلی به شرح زیر انجام پذیرفت:

۴-۱. گردآوری داده‌ها (انتخاب نمونه)

جامعه آماری پژوهش، کلیه اسناد سیاستی بالادستی جمهوری اسلامی ایران از ابتدای پیروزی انقلاب اسلامی تاکنون بوده است. برای انتخاب نمونه، از روش «نمونه‌گیری هدفمند» استفاده شد. بدین منظور، ابتدا فهرستی جامع از اسناد و مصوبات کلان فرهنگی تهیه و سپس با جست‌وجوی کلیدواژگان کانونی (مانند «هنر اسلامی»، «هنر متعهد»، «هنر انقلابی»، «هنر اصیل»، «هنر متعالی» و ...)، نمونه اسناد یافت‌شده، غربال شدند. معیار اصلی ورود اسناد به نمونه نهایی، پرداخت مستقیم، تفصیلی و بخشی آن‌ها به حوزه «فرهنگ و هنر» بود. در مقابل، معیار خروج، ماهیت بیش از حد کلان برخی اسناد بود؛ برای نمونه، اسناد کلان‌نگری مانند «سند چشم‌انداز ۲۰ ساله» به‌دلیل ماهیت بسیار کلی و فقدان گزاره‌های مستقیم و عملیاتی درباره چیستی و کارکرد هنر، از فرایند تحلیل متن‌محور این پژوهش کنار گذاشته شدند. در نهایت، ۱۵ سند کلیدی که حاوی مفاد مرتبط بودند، به‌عنوان نمونه‌های نهایی پژوهش انتخاب شدند که به ترتیب تاریخ تصویب-ابلاغ، عبارت‌اند از:

- قانون خط‌مشی کلی و اصول برنامه‌های سازمان صداوسیما (مصوب ۱۳۶۱/۴/۱۷ مجلس شورای اسلامی)؛
- قانون اهداف و وظایف وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی (مصوب ۱۳۶۵/۱۲/۱۲ مجلس شورای اسلامی)؛
- سند اصول سیاست فرهنگی کشور (مصوب ۱۳۷۱/۵/۲۰ شورای عالی انقلاب فرهنگی)؛
- اساسنامه حوزه هنری انقلاب اسلامی (مصوب ۱۳۷۷/۹/۲۱ دفتر مقام معظم رهبری)؛
- سیاست‌های هنرهای نمایشی (مصوب ۱۳۷۸/۱۱/۲۶ شورای عالی انقلاب فرهنگی)؛
- سیاست‌های کلی برنامه چهارم توسعه (ابلاغی ۱۳۸۲/۹/۲۰ مقام معظم رهبری)؛
- نقشه جامع علمی کشور (مصوب ۱۳۸۹/۱۰/۱۴ شورای عالی انقلاب فرهنگی)؛
- سند تحول بنیادین آموزش‌وپرورش (مصوب ۱۳۹۰/۷/۵ شورای عالی انقلاب فرهنگی)؛
- سند نقشه مهندسی فرهنگی کشور (مصوب ۱۳۹۱/۱۲/۱۵ شورای عالی انقلاب فرهنگی)؛
- سند دانشگاه اسلامی (مصوب ۱۳۹۲/۴/۲۵ شورای عالی انقلاب فرهنگی)؛

- سیاست‌های کلی برنامه ششم توسعه (ابلاغی ۱۳۹۴/۴/۹ مقام معظم رهبری)؛
- سند ملی توسعه فناوری‌های فرهنگی و نرم (مصوب ۱۴۰۰/۴/۹ شورای عالی انقلاب فرهنگی)؛
- سند تحول شورای عالی انقلاب فرهنگی (مصوب ۱۴۰۱/۳/۳ شورای عالی انقلاب فرهنگی)؛
- سند ملی موسیقی (مصوب ۱۴۰۲/۱۱/۱۰ شورای عالی انقلاب فرهنگی)؛
- سند ملی شهرسازی و معماری اسلامی-ایرانی (مصوب ۱۴۰۳/۳/۲۳ شورای عالی انقلاب فرهنگی).

۴-۲. سازمان‌دِهی داده‌ها

به‌منظور سازمان‌دِهی داده‌های متنی، یک «آرایه (ماتریکس) استخراج داده» (جدول گردآوری داده‌ها) در محیط نرم‌افزار «اکسل»[1] طراحی شد. در این جدول، هر سند براساس «عنوان»، «مرجع تصویب»، «تاریخ» و «مفاد مربوطه» طبقه‌بندی شد. این اقدام، امکان کدگذاری دستی، مقایسه و بررسی نظام‌مند داده‌ها را فراهم ساخت.

۴-۳. تحلیل داده‌ها

داده‌های گردآوری‌شده در ستون «مفاد مربوطه» جدول، به‌مثابه «واحد تحلیل» در نظر گرفته شدند. در این مرحله، به‌منظور افزایش تکرارپذیری و شفافیت، تحلیل داده‌ها براساس چهارچوب «شبکه مضامین آترایدـاسترلینگ» (Attride-Stirling, 2001) انجام پذیرفت. ابتدا با اجرای تحلیل مضمون استقرایی، واحدهای متنی به‌دقت بررسی و کدگذاری شدند. در فرایند کدگذاری، ابتدا متن اسناد مورد مطالعه به‌دقت بررسی شد و واحدهای معنایی مرتبط با مفهوم و کارکردهای «هنر اسلامی» شناسایی و قالب کدهای اولیه (مضامین پایه) استخراج شدند. در گام بعدی، کدهای استخراج‌شده براساس قرابت معنایی و مفهومی در آرایه‌ها، مقوله‌بندی شده و «مضامین سازمان‌دهنده» را شکل دادند. در نهایت، با تجرید و تحلیل سطح بالاتر این دسته‌ها در رفت‌وبرگشت با چهارچوب نظری پژوهش، «مضامین فراگیر» استخراج، نام‌گذاری، بازخوانی و صورت‌بندی شدند تا مضامین ناظر بر «چیستی» و «چرایی» مفهوم هنر اسلامی در اسناد سیاستی، شناسایی و تبیین شوند.

1. MS Excel

۵. یافته‌های پژوهش

تحلیل محتوای ۱۵ سند سیاستی منتخب، الگوهای مفهومی منسجم و پرتکراری را درخصوص چیستی و چرایی «هنر اسلامی» آشکار می‌سازد. این یافته‌ها نشان می‌دهند که گفتمان حاکم بر اسناد، تعریفی کارکردگرا، هنجاری و ایدئولوژیک از هنر ارائه می‌دهد که هویت خود را بیش از آن‌که از سنت‌های زیبایی‌شناختی بگیرد، از پیوند با یک نظام ارزشی و تقابل با یک «دیگری» متخاصم کسب می‌کند. به بیان دیگر، در تحلیل داده‌های اسنادی، مفاهیم و گزاره‌های ناظر به هنر در دو قطب تحلیلی «ایجابی» و «سلبی» صورت‌بندی شدند. قطب ایجابی ناظر بر تعریف مطلوب، هنجاری و تجویزی از هنر در اسناد سیاستی است و مفاهیمی چون «هنر متعهد»، «هنر اصیل» و «هنر ایرانی-اسلامی» را در برمی‌گیرد؛ درحالی‌که قطب سلبی، به مرزبندی‌های هویتی و گفتمانی از طریق نفی، تقابل و طرد «دیگری» هنری اختصاص دارد.

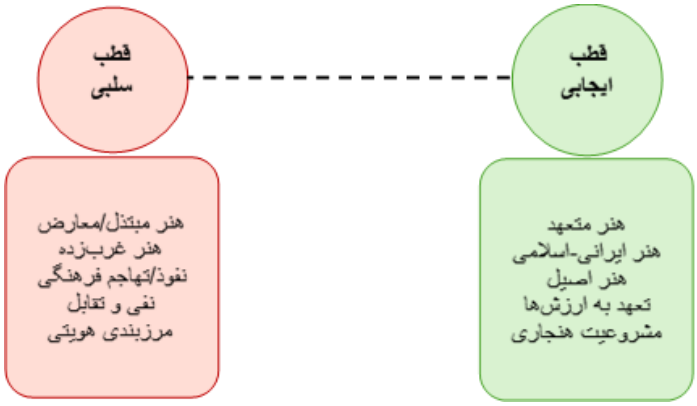

شکل ۲: دو قطب گفتمانی در مفهوم‌پردازی «هنر اسلامی» در اسناد سیاستی بالادستی جمهوری اسلامی ایران (منبع: یافته‌های پژوهش)

۵-۱. چیستی و مفهوم‌پردازی: برساختن «هنر اسلامی» به‌مثابه «هنر متعهد»

نخستین پرسش پژوهش به دنبال آن بود که «هنر اسلامی» در اسناد سیاستی چگونه تعریف و مفهوم‌پردازی شده است. یافته‌ها نشان می‌دهند که این مفهوم‌پردازی، نه از طریق یک تعریف واحد، ایجابی و زیبایی‌شناختی، بلکه در یک فرایند گفتمانیِ دووجهی صورت می‌گیرد: تعریف ایجابی، از طریق پیوند زدن «هنر» با «تعهد» و تعریف سلبی، از طریق برساختن یک «دیگری» نامطلوب و متخاصم.

۵-۱-۱. تعریف ایجابی: هنر به‌مثابه «تعهد» به مبانی ارزشی

در سراسر اسناد مورد بررسی، از متقدم‌ترین تا متأخرترین آن‌ها، ویژگی اصلی و جوهر ذاتی هنر مطلوب، نه فرم، سبک یا تکنیک، بلکه «تعهد» آن به یک نظام ارزشی متعالی است:

تعهد به اسلام و انقلاب: «قانون خط‌مشی کلی و اصول برنامه‌های سازمان صداوسیما» (۱۳۶۱) از همان ابتدا بر «تلاش برای اشاعه و معرفی هنر متعهد و مردمی» و «تغییر هنر... به هنر متعهد و انقلابی» تأکید می‌کند. این پیوند میان هنر، تعهد و انقلاب، در «اساسنامه حوزه هنری» (۱۳۷۷) به اوج خود می‌رسد که هدف خود را «گسترش هنر مبتنی بر معرفت اسلامی و متعهد به ارزش‌های انقلاب اسلامی» اعلام می‌کند.

تعهد به حکمت و اخلاق: این تعهد، صرفاً سیاسی نبوده و ابعاد حکمی و اخلاقی نیز می‌یابد. «نقشه مهندسی فرهنگی» (۱۳۹۱)، هنر مطلوب را «مبتنی بر حکمت اسلامی»، «تحکیم‌بخش ایمان»، «احیاگر فطرت بشر» و «مروج اخلاق» توصیف می‌کند. «سند ملی توسعه فناوری‌های فرهنگی و نرم» (۱۴۰۰) بر «جذابیت، زیبایی و نوآوری محصولات فرهنگی-هنری در چهارچوب مبانی اسلام و شرع مقدس» تأکید دارد و «سند ملی موسیقی» (۱۴۰۲) نیز از «موسیقی تمدن‌ساز، تعالی‌گرا، اخلاق‌محور و هدفمند» سخن می‌گوید.

در این گفتمان، اصطلاحات «هنر اسلامی»، «هنر متعهد»، «هنر انقلابی» و «هنر اصیل» تقریباً به‌جای یکدیگر به‌کار می‌روند و همگی به یک مفهوم کانونی اشاره دارند: هنری که مشروعیت خود را از هم‌سویی محتوایی و کارکردی با ارزش‌های اسلامی و انقلابی کسب می‌کند. «نقشه جامع علمی کشور» (۱۳۸۹) و «سند دانشگاه اسلامی» (۱۳۹۲) هر دو به‌صراحت بر «رشد هنر متعهد» و «حمایت از آموزش در حوزه هنر متعهد» تأکید می‌کنند و «سند تحول شورای عالی انقلاب فرهنگی» (۱۴۰۱) وظیفه این شورا را «سیاست‌گذاری در زمینهٔ بسط و تعمیق هنر اصیل اسلامی، ایرانی و انقلابی» می‌داند.

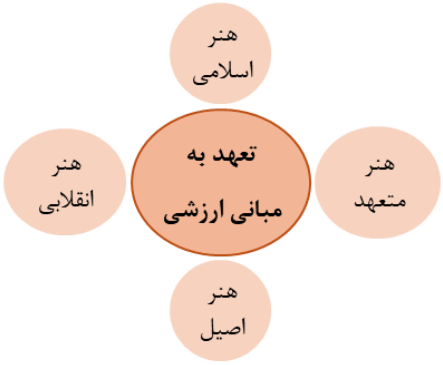

شکل ۳: جایگاه مفهومی «تعهد» در تعریف هنر مطلوب در اسناد سیاستی بالادستی جمهوری اسلامی ایران (منبع: یافته‌های پژوهش)

۵-۱-۲. تعریف سلبی: هنر در تقابل با «دیگری» متخاصم

بخش مهمی از هویت «هنر اسلامی-متعهد» در این اسناد، نه از طریق تعریف ایجابی، بلکه از طریق مرزبندی و «برساختن یک مسئله» و تعریف یک «دیگری» نامطلوب شکل می‌گیرد. این «دیگری» در طول زمان با واژگان مختلفی توصیف شده است:

تقابل با ابتذال و انحراف: در اسناد اولیه، این تقابل، اخلاقی و درونی است. «قانون خط‌مشی کلی و اصول برنامه‌های صداوسیما» (۱۳۶۱) از «تغییر هنر مبتذل به هنر متعهد» سخن می‌گوید. «اساسنامه حوزه هنری» (۱۳۷۷) یکی از اهداف خود را «شناخت جریان‌های هنری معارض با تفکر اسلامی» و «مقابله فرهنگی با آن‌ها» اعلام می‌کند.

تقابل با غرب و نفوذ فرهنگی: در اسناد متأخرتر، این «دیگری» ابعاد امنیتی و جغراسیاسی به خود می‌گیرد و به‌طور مستقیم به «غرب» اشاره دارد. «قانون اهداف و وظایف وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی» (۱۳۶۵) بر «مصونیت جامعه از نفوذ فرهنگ اجانب» تأکید دارد. «نقشه مهندسی فرهنگی» (۱۳۹۱) خواستار «مقابله با محصولات فرهنگی و هنری معارض» است. این تقابل در اسناد سال ۱۴۰۰ به بعد به اوج صراحت می‌رسد: «سند ملی توسعه فناوری‌های فرهنگی و نرم» (۱۴۰۰) بر «تقابل جدی با جبهه فرهنگی غرب» تأکید می‌کند؛ «سند تحول شورای عالی انقلاب فرهنگی» (۱۴۰۱) از «مواجهه با جریان‌های نفوذی و معاند» می‌گوید و «سند ملی معماری» (۱۴۰۳) یکی از چالش‌ها را «نمود مظاهر غربی» در سیما و منظر شهری می‌داند.

بااین‌همه، می‌توان گفت «سند ملی موسیقی» (۱۴۰۲) جامع‌ترین توصیف را از این «دیگری» ارائه می‌دهد: «موسیقی لهوی و بی‌محتوا و برانگیزنده غرایز جنسی»، «موسیقی شرانگیز و فسادانگیز» و «تهاجم فرهنگی در حوزه موسیقی».

درمجموع، چیستی هنر اسلامی در این گفتمان، یک هویت دوقطبی است: «متعهد» به ارزش‌های خودی و «در تقابل» با جریان‌های معارض، مبتذل و غربی.

۵-۲. اهداف و کارکردها: هنر به‌مثابه ابزار «هویت‌سازی»، «تربیت» و «قدرت نرم»

دومین پرسش پژوهش به دنبال آن بود که چه اهداف و کارکردهایی برای «هنر اسلامی» در اسناد در نظر گرفته شده است. یافته‌ها نشان می‌دهند که هم‌سو با چهارچوب مفهومی «سیاست‌گذاری فرهنگی دولت‌محور»، کارکردهایی که برای هنر تعریف می‌شوند، تقریباً همگی «ابزاری» هستند. خود هنر، هدف غایی نیست بلکه وسیله‌ای کارآمد برای نیل به اهداف کلان‌تر ایدئولوژیک، فرهنگی و سیاسی-امنیتی است.

۵-۲-۱. کارکرد ایدئولوژیک و تربیتی (تبلیغ و ترویج)

اصلی‌ترین و پرتکرارترین کارکرد تعریف‌شده برای هنر، نقش آن در ترویج، تبلیغ و درونی‌سازی نظام ارزشی رسمی در جامعه است:

هنر به‌مثابه ابزار تبیین و ترویج: «اساسنامه حوزه هنری» (۱۳۷۷) این کارکرد را «بهره‌گرفتن از هنر در تبیین و ترویج مبانی و ارزش‌های اسلامی و فضائل اخلاقی» می‌داند. «نقشه مهندسی فرهنگی» (۱۳۹۱) نیز بر «معرفی و عرضه ارزش‌ها و اندیشه‌های انقلاب اسلامی در قالب هنر» تأکید می‌کند. هنر به‌مثابه ابزار تربیتی و تعالی‌بخش: این ترویج، با هدف تربیت انسان و جامعه صورت می‌گیرد. هنر باید «تحکیم‌بخش ایمان و احیاگر فطرت بشر» و «معرفت‌افزا و بصیرت‌بخش» باشد. «سند تحول بنیادین آموزش‌وپرورش» (۱۳۹۰) هدف از تعلیم و تربیت هنری را تربیت دانش‌آموختگانی می‌داند که «درک زیباشناسانه براساس نظام معیار اسلامی» داشته باشند. «سند ملی موسیقی» (۱۴۰۲) به‌صراحت از «اصلاح ذائقه و ارتقای سواد موسیقایی مردم به سمت موسیقی متعالی» و «سند ملی معماری» (۱۴۰۳) از معماری به‌عنوان «بستر سلوک اسلامی و زمینه‌ساز تعالی انسان» یاد می‌کند.

۵-۲-۲. کارکرد هویتی و فرهنگی (حفظ و احیا)

دومین کارکرد محوری هنر، نقش آن در ساخت، تقویت و صیانت از «هویت اسلامی-ایرانی» است. به‌گونه‌ای که هنر، ابزار اصلی حافظه فرهنگی و تمایز هویتی جامعه تلقی می‌شود؛

هنر به‌مثابه مقوّم هویت ملی: «سیاست‌های کلی برنامه چهارم توسعه» (۱۳۸۲) به‌روشنی بر «تقویت وحدت و هویت ملی مبتنی بر اسلام و انقلاب اسلامی» و «اهتمام جدی به هنر ایرانی-اسلامی» تأکید می‌ورزد.

هنر به‌مثابه حافظ میراث: «اصول سیاست فرهنگی کشور» (۱۳۷۱) خواستار «بازشناسی و ارزیابی مواریث و سنن تاریخی و ملی و نگاهبانی از مآثر و مواریث اسلامی و ملی» است. «سند تحول آموزش‌وپرورش» (۱۳۹۰) نیز بر «حفظ و تعالی میراث فرهنگی، تمدنی و هنری براساس نظام معیار اسلامی» تأکید دارد. این کارکرد در «سند ملی معماری» (۱۴۰۳) به هدف اصلی تبدیل می‌شود: «بازیابی، احیا و تقویت هویت اسلامی-ایرانی در شهر و معماری معاصر».

۵-۲-۳. کارکرد سیاسی و امنیتی (قدرت نرم و مقابله)

سومین دسته از کارکردها، هنر را به‌عنوان یک ابزار راهبردی در عرصه سیاسی و امنیتی بازتعریف می‌کند. هنر، سلاحی در «جنگ نرم» و ابزاری برای اعمال «قدرت نرم» نظام در داخل و خارج است:

هنر به‌مثابه ابزار دفاع و مقابله: «اساسنامه حوزه هنری» (۱۳۷۷) وظیفه هنر را «دفاع از آرمان‌ها و اصول انقلاب اسلامی» می‌داند. «سند دانشگاه اسلامی» (۱۳۹۲) به‌صراحت از «سامان‌دهی مقابله با جنگ نرم» و «استفاده کارآمد از ابزار هنر در تقویت قدرت نرم» سخن می‌گوید.

هنر به‌مثابه ابزار دیپلماسی و صدور گفتمان: هنر، کارکردی برون‌مرزی نیز می‌یابد. «سیاست‌های هنرهای نمایشی» (۱۳۷۸)، هدف از تبادل گروه‌های هنری را «آشناساختن جهانیان با فرهنگ و هنر اسلامی و ایرانی» می‌داند. «نقشه مهندسی فرهنگی» (۱۳۹۱) هنر را «پشتوانه بیداری اسلامی» و «استکبارستیز» می‌خواند و «سند ملی موسیقی» (۱۴۰۲) آن را «ابزار مؤثر قدرت نرم در مبادلات فرهنگی و دیپلماسی عمومی» می‌داند. «سند ملی توسعه فناوری‌های فرهنگی و نرم» (۱۴۰۰) نیز بر «تأکید بر مبارزه و مقابله با استکبار» صحه می‌گذارد.

درمجموع، یافته‌های این بخش نشان می‌دهند که گفتمان سیاستی حاکم، هنر را نه یک حوزه مستقل، بلکه یک «میدان ابزاری» می‌داند که باید در خدمت سه هدف کلان «تربیت ایدئولوژیک»، «تثبیت هویت» و «تقویت قدرت نرم» نظام سیاسی باشد.

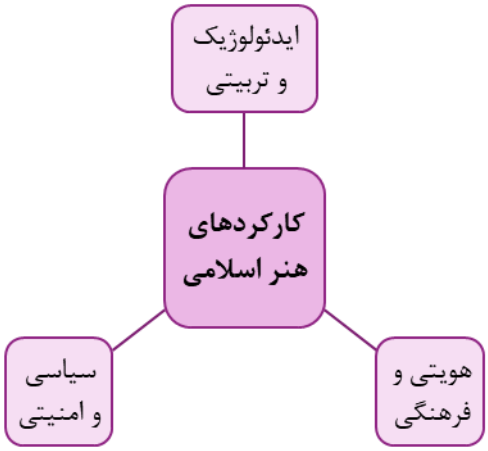

شکل ۴: کارکردهای کلان هنر اسلامی در گفتمان سیاست‌گذاری فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (منبع: یافته‌های پژوهش)

۶. بحث و تفسیر یافته‌ها

یافته‌های پژوهش، تصویری منسجم و قدرتمند از یک «گفتمان سیاستی» ارائه می‌دهند که درک آن، مستلزم تفسیر یافته‌ها در چهارچوب مفهومی این مقاله است. این بخش، یافته‌ها را در سه سطح «گفتمانی»، «سیاستی» و «مفهومی» به بحث می‌گذارد و در نهایت، به یک استنتاج جامع دست می‌یابد.

۶-۱. تفسیر چیستی هنر: برساختن «مسئله» برای توجیه «راه‌حل»

یافته‌های بخش اول نشان داد که چیستی و مفهوم‌پردازی «هنر اسلامی»، در یک فرایند گفتمانی دووجهی (ایجابی و سلبی) صورت می‌گیرد. این یافته، هنگامی که از منظر تحلیلی «اسناد به‌مثابه گفتمان» نگریسته شود، ابعاد عمیق‌تری می‌یابد. یافته کلیدی این بود که هویت هنر مطلوب، تا حد زیادی از طریق تعریف یک «دیگری» متخاصم (هنر مبتذل، فرهنگ اجانب، تهاجم فرهنگی، جبهه فرهنگی غرب، جریان‌های نفوذی) شکل می‌گیرد. این دقیقاً همان فرایندی است که کارول باکی

(Bacchi, 2009) آن را «برساختن مسئله» می‌نامد. این اسناد، پیش از آن‌که «هنر اسلامی» را به‌عنوان یک «راه‌حل» ارائه دهند، ابتدا «مسئله»ای حاد و امنیتی‌شده (تهاجم-نفوذ) را برمی‌سازند.

در این چهارچوب، «هنر اسلامی/متعهد» پاسخی طبیعی، منطقی و اجتناب‌ناپذیر به این تهدید برساخته‌شده است. این کنش گفتمانی، به کارکرد حیاتی «مشروعیت‌بخشی به مداخله دولتی» می‌انجامد؛ اگر «تهاجم فرهنگی» وجود دارد (مسئله)، پس دولت موظف است از طریق ترویج «هنر اصیل و متعهد» (راه‌حل) به «مقابله» و «دفاع» بپردازد.

از منظر تحلیل گفتمان انتقادی، این فرایند «نام‌گذاری و طبقه‌بندی» (تقسیم جهان هنر به دوگانه‌های متعهد/معارض، اسلامی/غربی، اصیل/مبتذل) یک کنش ایدئولوژیک برای «ترسیم مرز» است (Fairclough, 2010). این کار، یک «رژیم حقیقت» را تثبیت می‌کند (Foucault, 1980) که در آن، اشکال هنری رقیب، نه‌فقط به‌عنوان سلیقه‌ای متفاوت بلکه به‌عنوان «انحراف»، «ابتذال» یا «تهدید امنیتی» (نفوذ-عناد) طبقه‌بندی و از دایره هنر مشروع «طرد» می‌شوند.

باید توجه داشت که این صورت‌بندی و دوگانه‌سازی در اسناد سیاستی، صرفاً یک برساخت زبانی نیست، بلکه ترجمان جهان‌بینی توحیدی و تقابل‌های بنیادینی چون «حق و باطل» یا «فطرت و غریزه» در اندیشه اسلامی است. درواقع، نظام سیاست‌گذاری این مبانی حِکمی و هستی‌شناختی را به زبان عملیاتی مدیریت فرهنگی ترجمه می‌کند و آن‌ها را در قالب تقابل‌های هویتی-امنیتی (مانند «هنر متعهد» در برابر «هنر مبتذل») بازتولید می‌نماید تا بستر لازم را برای مداخله حاکمیتی و صیانت از مرزهای فرهنگی و اخلاقی جامعه فراهم سازد.

شکل ۵: فرایند گفتمانی «برساخت مسئله» و مشروعیت‌بخشی به مداخله سیاستی در زمینهٔ هنر اسلامی (منبع: یافته‌های پژوهش)

۶-۲. تفسیر کارکردهای هنر: تأیید الگوی «سیاست‌گذاری دولت‌محور»

یافته‌های بخش دوم نشان داد که مجموعه کارکردهای تعریف‌شده برای هنر (تربیتی، هویتی و سیاسی-امنیتی) ماهیتی عمیقاً «ابزاری» دارند. این یافته‌ها، تأییدی مستقیم بر الگوی «سیاست‌گذاری فرهنگی دولت‌محور و مداخله‌گر» است که در چهارچوب مفهومی تبیین شد. در تقابل با الگوی «طول بازو» که در آن دولت عمدتاً یک حامی مالی منفعل برای تعالی زیبایی‌شناسی است، یافته‌های پژوهش نشان‌دهنده الگویی است که در آن، دولت (یا نظام سیاسی) به‌عنوان یک «کنشگر ایدئولوژیک» فعال، هنر را برای نیل به «اهداف کلان فراهنری» به خدمت می‌گیرد (Miller & Yúdice, 2002; Gray, 2009). در این راستا، می‌توان سه دسته کارکرد اصلی را برشمرد:

- ❖ کارکردهای «تربیتی و تبلیغی» (احیاگر فطرت و مروج اخلاق) هنر را به ابزار «مهندسی فرهنگی» و بازتولید نظام ارزشی رسمی تبدیل می‌کنند؛
- ❖ کارکردهای «هویتی» (تقویت هویت اسلامی-ایرانی) هنر را به ابزار «ملت‌سازی» و تثبیت یک هویت جمعی مطلوب در برابر هویت‌های رقیب بدل می‌سازند؛
- ❖ کارکردهای «سیاسی-امنیتی» (قدرت نرم، مقابله با جنگ نرم، استکبارستیزی) هنر را از یک امر فرهنگی به یک «ابزار راهبردی» در عرصه منازعات ژئوپلیتیک ارتقا می‌دهند.

بنابراین، این ابزاری‌سازی، یک فروکاست یا غفلت سیاستی نیست، بلکه هسته مرکزی و منطق درونی گفتمان سیاستی حاکم بر این اسناد است.

شکل ۶: جایگاه ابزاری «هنر اسلامی» در الگوی «سیاست‌گذاری دولت‌محور» جمهوری اسلامی ایران (منبع: یافته‌های پژوهش)

۶-۳. ترکیب و صورت‌بندی نهایی: «جابه‌جایی معنایی» و تولد هنر متعهد با برچسب هنر اسلامی

نقطه اوج این تحلیل، پیوند دادن این دو تفسیر در پرتوی محور سوم چهارچوب مفهومی است. یافته‌های این پژوهش، یک «جابه‌جایی معنایی» هوشمندانه و راهبردی را در گفتمان سیاستی آشکار می‌سازند. ما دریافتیم که اسناد بالادستی، مفهوم «هنر اسلامی» را به‌کار می‌برند؛ مفهومی که دارای ریشه‌های عمیق تاریخی، مشروعیت فرهنگی و بار معنایی زیبایی‌شناختی (مبتنی بر فرم، سبک و جهان‌بینی توحیدی) است (Grabar, 1987; Nasr, 1987)؛ اما هم‌زمان، یافته‌ها نشان دادند که اسناد مورد بررسی در ساحت سیاست‌گذاری، نقطه گرانیگاه این برچسب تاریخی را از تأکید صرف بر محتوای کلاسیک و فرمی خود تغییر داده و آن را با اولویت دیگری، یعنی ابعاد اجتماعی، تمدن‌ساز و آرمان‌گرایانه «هنر متعهد» (Sartre, 1948)، هم‌راستا می‌سازند. تعاریف ارائه‌شده در اسناد (مبتنی بر تعهد به ارزش‌ها، استکبارستیزی و بصیرت‌بخشی) و کارکردهای تعریف‌شده (هویتی، تربیتی و سیاسی)، تمرکز اصلی خود را از تعاریف صرفاً کلاسیک «هنر اسلامی» (مبتنی بر هندسه، خوشنویسی یا تذهیب) به‌سمت انطباق پررنگی با تعریف «هنر متعهد» (هنر در خدمت آرمان و ایدئولوژی) چرخش داده‌اند. این کنش گفتمانی، یک ترکیب (سنتز) راهبردی است که در آن گفتمان رسمی، مشروعیت فرهنگی، تاریخی و هسته توحیدی «هنر اسلامی» را با کارآمدی ابزاری و ایدئولوژیک «هنر متعهد» ترکیب می‌کند. نتیجه، تولد یک «برساخت سیاستی» جدید است؛ «هنر اسلامی» در این اسناد، نه صرفاً یک رده‌بندی تاریخی-سبکی، بلکه یک «استاندارد هنجاری-کارکردی» است. درواقع، در منطق سیاست‌گذاری، هنری «اسلامی» تلقی می‌شود که «متعهد به نظام ارزشی رسمی» باشد.

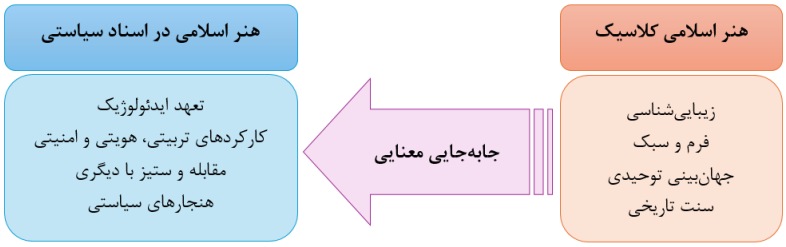

شکل ۷: جابه‌جایی معنایی و برساخت سیاستی مفهوم «هنر اسلامی» در گفتمان فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (منبع: یافته‌های پژوهش)

۶-۴. منطق درونی جابه‌جایی معنایی: اقتضائات تمدن‌سازی

اگرچه از منظر تحلیل گفتمان و سیاست‌گذاری فرهنگی، تحول مفهوم «هنر اسلامی» در اسناد سیاستی ممکن است به تقلیل‌گرایی دیوان‌سالارانه تعبیر شود، اما فهم دقیق و جامع این پدیده نیازمند درک «منطق درونی» گفتمان انقلاب اسلامی است. در این دستگاه معرفتی، جابه‌جایی معنایی و پیوند مفاهیم هنری با کارکردهای متعهدانه، نه یک برساخت صرفاً سیاسی، بلکه یک «الزام تاریخی و تمدنی» تلقی می‌شود. با شکل‌گیری نظام جمهوری اسلامی و ورود به مراحل دولت‌سازی و جامعه‌پردازی، هنر نیازمند خروج از انزوای فرمی و کارکردهای صرفاً زیبایی‌شناختی و تزئینی کلاسیک خود بود تا بتواند نقشی پیشران در تحقق تمدن اسلامی ایفا کند.

در این افق دید، هنر متعهد تبلور «رسالت پیامبرانه» در کالبد فرم و زیبایی‌شناسی است که وظیفه صیانت از ارزش‌های فطری و هدایت جامعه به‌سوی تعالی را برعهده دارد. بنابراین، آنچه در اسناد سیاستی به‌صورت گزاره‌های کارکردی و تقابل‌های هویتی صورت‌بندی می‌شود، در ریشه‌های حِکمی خود، ترجمان تلاش نظام حکمرانی برای عملیاتی‌سازی یک جهان‌بینی الهی-انقلابی در میدان فرهنگ است. از این منظر، جابه‌جایی معنایی در اسناد را می‌توان نه یک گسست، بلکه یک «چرخش معرفتی و کارکردی» دانست که در آن، هنر با حفظ بن‌مایه‌های اصیل خود، متناسب با اقتضائات تمدن‌سازی و دفاع از هویت فرهنگی بازآفرینی شده است.

۷. نتیجه‌گیری و پیشنهاد

در پاسخ به پرسش اصلی پژوهش مبنی بر این‌که «هنر اسلامی» در اسناد سیاستی بالادستی جمهوری اسلامی ایران چگونه مفهوم‌پردازی شده و چه کارکردهایی برای آن تعریف شده است، می‌توان چنین استنتاج کرد:

«هنر اسلامی» در این اسناد، نه یک مفهوم مبتنی بر فرم، سبک‌شناسی یا سنت تاریخی، بلکه یک «برساخت گفتمانی» هنجاری و کارکردگرا است. این مفهوم، هویت خود را در یک شبکه معنایی دوقطبی کسب می‌کند: از منظر ایجابی، از طریق پیوند ناگسستنی با «تعهد» به مبانی ارزشی، اخلاقی و انقلابی؛ و از منظر سلبی، از طریق «تقابل» بنیادین با یک «دیگری» متخاصم که «تهاجم فرهنگی»، «ابتذال» و «غرب» نامیده می‌شود. این گفتمان که بازتاب مستقیم یک الگوی «سیاست‌گذاری فرهنگی دولت‌محور و مداخله‌گر» است، مجموعه‌ای از کارکردهای ابزاری را برای این هنر تعریف

می‌کند که در سه سطح طبقه‌بندی می‌شوند:

- ❖ کارکرد ایدئولوژیک و تربیتی (ترویج ارزش‌ها و تعالی انسان)؛
- ❖ کارکرد هویتی و فرهنگی (صیانت از هویت اسلامی-ایرانی)؛
- ❖ کارکرد سیاسی و امنیتی (مقابله در جنگ نرم و اعمال قدرت نرم).

در نهایت، این فرایند در کلیت خود، یک «جابه‌جایی معنایی» راهبردی را رقم زده است که در آن، مفهوم «هنر اسلامی» با چرخش تمرکز از وجوه صرفاً کلاسیک (تاریخی-سبکی) به‌سمت اقتضائات اجتماعی و تمدنی، در عمل به‌عنوان یک استاندارد هنجاری-کارکردی، در پیوند و هم‌راستا با «هنر متعهد» بازتعریف می‌شود.

۷-۱. پیشنهادهای سیاستی

در راستای یافته‌های پژوهش و به‌منظور بهبود فرایند سیاست‌گذاری در حوزه هنر اسلامی، پیشنهاد می‌شود:

۱. بازپیوند «زیبایی‌شناسی سنتی» با «تعهد آرمانی» در اسناد بخشی: در تدوین اسناد بخشی و آیین‌نامه‌های اجرایی، شاخص‌های فرمی و زیبایی‌شناختی هنر اسلامی (مانند هندسه، نمادپردازی و جهان‌بینی توحیدی در فرم) مجدداً احیا شوند. این اقدام مانع از محدود شدن «هنر اسلامی» به «محتوای سیاسی-تبلیغی» شده و غنای هنری آثار را ارتقا می‌بخشد؛

۲. گذار از «سیاست‌گذاری سلبی» به «حمایت ایجابی الگوساز»: سیاست‌گذاران به‌جای تکیه بر ابزارهای کنترلی و تنظیمی (ممیزی و تحذیر)، بر ایجاد نظامات تشویقی برای تولید «نمونه‌های موفق» تمرکز کنند. این تغییر رویکرد، از امنیتی شدن فضای هنر کاسته و انگیزه‌های درونی هنرمندان را برای انطباق با گفتمان رسمی افزایش می‌دهد؛

۳. نهادینه‌سازی «گفت‌وگوی میان‌بخشی» برای کاهش شکاف اجرا: مجامع و شوراهای تخصصی در نهادهایی مانند شورای عالی انقلاب فرهنگی و وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سازوکارهای «نظرخواهی مشارکتی» را الزامی کنند. حضور نمایندگان صنوف هنری در فرایند تدوین اسناد، باعث می‌شود تعاریف هنجاری (مانند «هنر متعهد») با واقعیت‌های تکنیکی و معیشتی میدان هنر هم‌سو شده و از مقاومت بدنه هنری کاسته شود؛

۴. تنوع‌بخشی به کارکردهای هنر با تأکید بر «دیپلماسی و اقتصاد هنر»: در

بازنگری اسناد، هنر اسلامی فراتر از سلاح مقابله با جنگ نرم، به‌عنوان یکی از عرصه‌های «برندسازی ملی»[1] در بازارهای جهانی سینما، موسیقی، هنرهای تجسمی و معماری بازتعریف شود تا از این طریق، قدرت نرم کشور به‌صورت پایدار و غیرمستقیم افزایش یابد؛

۵. به‌روزرسانی مفهوم «تعهد» متناسب با چالش‌های نوین اجتماعی: مفهوم «هنر متعهد» در سیاست‌گذاری‌های جدید، به حوزه‌هایی چون «عدالت اجتماعی»، «اخلاق زیست‌محیطی» و «مسئولیت‌پذیری مدنی» نیز تسری یابد. این رویکرد، دایره شمول «هنر اسلامی» را گسترده‌تر کرده و لایه‌های بیشتری از هنرمندان را زیر چتر حمایتی اسناد بالادستی قرار می‌دهد.

۷-۲. محدودیت‌ها و پیشنهادهای پژوهشی

این پژوهش، با وجود تلاشی که برای واکاوی عمیق متون داشت، با محدودیت‌هایی مواجه بوده است که مهم‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از:

محدودیت در سطح تحلیل (گفتمان رسمی در برابر عمل میدانی): این پژوهش، یک «تحلیل سند» است. آنچه مورد واکاوی قرار گرفت، «گفتمان رسمی» و «متن مکتوب سیاستی» بود؛ یعنی تصویری آرمانی از «آنچه باید باشد». این تحقیق، بنابر روش خود، هیچ داده‌ای درباره «میدان عمل» یا «آنچه هست» ارائه نمی‌دهد. بنابراین، نتایج این پژوهش را نمی‌توان و نباید به واقعیت جاری در میدان هنر ایران تعمیم داد.

محدودیت «شکاف اجرا»: ادبیات سیاست‌گذاری عمومی به‌خوبی نشان می‌دهد که میان «سیاست‌های اعلامی» و «سیاست‌های اعمالی» اغلب شکافی عمیق وجود دارد. این پژوهش به ما نشان می‌دهد که در بالاترین سطح سیاست‌گذاری چه «قصد» و «چشم‌اندازی» اتخاذ شده است، اما آشکار نمی‌کند که این چشم‌انداز در فرایندهای پیچیده اداری و سازمانی و تخصیص بودجه در نهادهای مجری چگونه «ترجمه»، «تفسیر» یا حتی «تحریف» شده است.

محدودیت «دریافت مخاطب»: این پژوهش، تحلیلی از «تولید» گفتمان در سطح حاکمیتی است و به فرایند «دریافت» این گفتمان در سطح جامعه هنری و مخاطبان نمی‌پردازد. درواقع، تحلیل اسناد تنها یک‌سویه فرایند ارتباطی را روشن می‌سازد. براساس نظریه‌های دریافت (مانند مدل رمزگذاری-رمزگشایی استوارت هال)، باید در

1. Nation Branding

نظر داشت که «هیچ تضمینی وجود ندارد که پیامِ مسلطِ ارسال‌شده در این اسناد، دقیقاً به همان شکل توسط کنشگران میدان هنر رمزگشایی شود» (Hall, 1997). این گفتمان ممکن است با «مذاکره» یا «مقاومت» فعالانه از سوی هنرمندان مواجه شده باشد که بررسی آن خارج از محدوده این پژوهش بوده است.

محدودیت‌های فوق، خود نقشه راهی برای مطالعات آینده و گسترش پژوهش‌های حوزه «سیاست‌گذاری هنر» در ایران ترسیم می‌کنند. ازاین‌رو، پیشنهاد می‌شود پژوهشگران در این سه مسیر مکمل گام بردارند:

مطالعات «شکاف اجرا»: پیشنهاد می‌شود پژوهش‌هایی با تمرکز بر «نهادهای متولی» انجام شود. مطالعات موردی کیفی درباره نهادهایی چون حوزه هنری انقلاب اسلامی، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی یا سازمان صداوسیما می‌تواند نشان دهد که این «گفتمان بالادستی» در عمل، چگونه به «آیین‌نامه‌های اجرایی»، «فرایندهای صدور مجوز» و «الگوهای تخصیص بودجه» ترجمه می‌شود. چنین پژوهش‌هایی، پل میان «تحلیل گفتمان سیاستی» و «تحلیل اجرای سیاست» خواهند بود.

مطالعات «میدان» و «دریافت»: پژوهشگران می‌توانند با اتخاذ رویکردهای میدانی (مانند مردم‌نگاری یا مصاحبه عمیق)، به سراغ «کنشگران» میدان هنر بروند. بررسی این موضوع که هنرمندان - در شاخه‌های مختلف - چگونه این گفتمان رسمی را «دریافت»، «تفسیر» و «مذاکره» می‌کنند، بسیار حائز اهمیت است. این مطالعات می‌توانند نشان دهند که هنرمندان چگونه میان «منطق هنری» (آفرینش زیبایی‌شناختی) و «منطق سیاستی» (دریافت حمایت دولتی)، دست به «کنش راهبردی» می‌زنند و چگونه فضاهایی برای «مقاومت» یا «انطباق» خلاقانه ایجاد می‌کنند.

مطالعات «تحول گفتمانی»: این پژوهش، با اتخاذ «رویکرد هم‌زمانی»، به دنبال کشف «انسجام» گفتمانی در اسناد بود. پیشنهاد می‌شود پژوهش‌هایی با «رویکرد درزمانی» انجام شوند تا تحولات و تنش‌های درونی این گفتمان را در طول چهار دهه بررسی کنند. برای مثال، چگونه با ظهور مفاهیمی چون «صنایع خلاق» و «قدرت نرم» - که در اسناد متأخر مانند «سند توسعه فناوری‌های فرهنگی و نرم» دیده شد- وزن «کارکرد اقتصادی» هنر در برابر «کارکرد ایدئولوژیک» - که در اسناد اولیه مسلط بود - تغییر کرده است؟ پاسخ به چنین پرسش‌هایی می‌تواند نشان‌دهنده تطبیق‌پذیری یا تنش‌های درونی گفتمان رسمی باشد.

فهرست منابع

آوینی، سیدمرتضی (۱۳۹۰). ***رستاخیز جان: ادبیات، فرهنگ و رسانه***. تهران: واحه.

آوینی، سیدمرتضی (۱۴۰۱). ***فردایی دیگر: درباره فلسفه و شعر***. تهران: واحه.

اسماعیلی، رفیع‌الدین (۱۳۹۵). ***بررسی رابطه هنر و دین از منظر سیدحسین نصر و سیدمرتضی آوینی***. معرفت فرهنگی اجتماعی، ۷(۲۶)، ۱۳۲-۱۰۹.

پورمختار، صدیقه؛ افشاری، مرتضی؛ قاضی‌زاده، خشایار (۱۴۰۰). ***تحلیل گفتمان رویکردهای سنت‌گرایی و تاریخی‌نگری در مبانی نظری هنر اسلامی***. تاریخ‌نگری و تاریخ‌نگاری، ۳۱(۲۸).

تلوری، علیرضا؛ بشیر، حسن؛ متقی، ابراهیم (۱۴۰۳). ***تحلیل گفتمان فیلم‌های سینمایی در رابطه با دولت در سینمای ایران در سال‌های ۱۳۶۹-۱۳۵۸ ه.ش***. راهبرد اجتماعی فرهنگی، ۱۳(۵۴).

حقیقی کفاش، مهدی؛ محمدیان، محمود؛ تقوا، محمدرضا؛ اسماعیلی، محمدرضا (۱۳۹۶). ***تعیین شاخص‌های معرّف محصول فرهنگی هنری ایرانی-اسلامی در نظام جمهوری اسلامی***. مطالعات قدرت نرم، ۷(۱).

درخشان، فاطمه (۱۴۰۱). ***جهانی‌شدن فرهنگی و چالش‌های سیاست‌گذاری فرهنگی در جمهوری اسلامی ایران (تحلیل اسناد بالادستی)***. بحران‌پژوهی جهان اسلام، ۳(۲۶).

زارع بنادکوکی، محمدرضا (۱۳۹۷). ***بررسی و استخراج معیارهای فرهنگی مؤثر بر نظام آموزش عالی ایران از منظر اسناد فرادستی***. راهبرد اجتماعی فرهنگی، ۷(۲).

زارعی، مجتبی؛ سام، محسن (۱۴۰۰). ***تجدد و سامان در سیاست‌گذاری فرهنگی در ایران (مطالعه موردی: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی ۱۳۶۱-۱۳۷۱)***. مطالعات الگوی پیشرفت اسلامی-ایرانی، ۹(۴).

سلطانی، محمدرضا؛ خانی، علی (۱۳۹۵). ***استخراج معیارهای ارزیابی عملکرد دستگاه‌های فرهنگی مبتنی بر انتظارات و مطالبات مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)***. مدیریت اسلامی، ۲۴(۲).

سوزنچی، حسین؛ پورکیانی، محمد (۱۳۹۹). ***مفهوم «فرهنگ» در گفتمان‌های سیاست‌گذاری فرهنگی***. دین و سیاست فرهنگی، ۱۴، ۹۹-۷۵.

شریفی، سیدعلیرضا؛ فاضلی، عبدالرضا (۱۳۹۱). ***واکاوی سیاست‌گذاری فرهنگی در جمهوری اسلامی ایران (آسیب‌ها و راهبردها)***. مجلس و راهبرد، ۱۹(۶۹).

عالم، ریحانه؛ بدیعی، مرجان (۱۳۹۹). ***آسیب‌شناسی سیاست فرهنگی جمهوری اسلامی ایران با نگاهی بر جایگاه هویت ملی در سیاست‌گذاری فرهنگی***. دولت‌پژوهی جمهوری اسلامی ایران، ۶(۴).

فرزان‌یار، حمیدرضا (۱۳۹۶). ***هنر اسلامی یا هنر مسلمانان؟ نکاتی دربارهٔ اصالت هنر اسلامی***. جاویدان خرد، ۱۴(۳۲).

قلی‌پور، علی (۱۳۹۸). ***پرورش ذوق عامه در عصر پهلوی: تربیت زیباشناختی ملت در سیاست‌گذاری فرهنگی دولت***. تهران: چاپ و نشر نظر.

کلهر، سینا (۱۴۰۱). ***ابزارها و روش‌های سیاستی فرهنگ در اسناد قانونی و سیاست‌های رسمی جمهوری اسلامی ایران***. دین و سیاست فرهنگی، ۹(۱۹).

مجتهدزاده، روح‌اله؛ سعدوندی، مهدی (۱۳۹۶). ***نگاهی به تحولات گفتمانی حوزه هنر اسلامی در سه مقطع زمانی***. مطالعات هنر اسلامی، ۱۳(۲۸).

یاسینی، سیده راضیه (۱۴۰۱). ***برساخت نسبت هنر و تعهد اجتماعی در مجلات فرهنگی-ادبی دهه نخست پس از انقلاب (مطالعه موردی: کیهان فرهنگی، آدینه و دنیای سخن)***. جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر، ۴(۱).

References

Alam, R., & Badiei, M. (2020). *Pathology of the cultural policy of the Islamic Republic of Iran with an emphasis on the position of national identity in cultural policymaking*. Journal of Islamic Republic of Iran Governance Studies, 6(4), 11–39. (In Persian)

Attride-Stirling, J. (2001). *Thematic networks: An analytic tool for qualitative research.* Qualitative Research, 1(3), 385–405. https://doi.org/10.1177/146879410100100307

Avini, S. M. (1995). *Theoretical foundations of art from the perspective of Martyr Seyyed Morteza Avini*. Qom: Nabavi. (In Persian)

Avini, S. M. (2011). *The resurrection of the soul: Literature, culture, and media.* Tehran: Vaheh. (In Persian)

Avini, S. M. (2022). *Another tomorrow: On philosophy and poetry*. Tehran: Vaheh. (In Persian)

Bacchi, C. (2009). *Analysing policy: What's the problem represented to be?*. Pearson Education.

Bell, C. (1914). *Art.* Chatto & Windus.

Bloom, J. M., & Blair, S. S. (2009). *The Grove encyclopedia of Islamic art and architecture*. Oxford University Press.

Derakhshan, F. (2022). *Cultural globalization and the challenges of cultural policymaking in the Islamic Republic of Iran (An analysis of overarching policy documents)*. World of Islam Crisis Studies, 3(26), 25–50. https://doi.org/10.2783.4999/csiw.2301.1229.3.26.2 (In Persian)

Esmaeili, R. (2016). *Examining the relationship between art and religion from the perspectives of Seyyed Hossein Nasr and Seyyed Morteza Avini*. Social and Cultural Knowledge, 7(26), 109–132. (In Persian)

Fairclough, N. (2010). *Critical discourse analysis: The critical study of language* (2nd ed.). Routledge.

Farzanyaar, H. R. (2017). *Islamic art or the art of Muslims? Notes on the authenticity of Islamic art*. Javidan-e Kherad, 14(32), 135–151. https://doi.org/10.22034/iw.2018.62696 (In Persian)

Foucault, M. (1980). *Power/knowledge: Selected interviews and other writings*, 1972-1977 (C. Gordon, Ed.). Pantheon Books.

Ghalipour, A. (2019). *Cultivating public taste in the Pahlavi era: The aesthetic education of the nation in state cultural policymaking*. Tehran: Nazar Publishing. (In Persian)

Grabar, O. (1987). *The formation of Islamic art*. Yale University Press.

Gray, C. (2009). *Managing cultural policy: Pitfalls and prospects*. Public Administration, 87(3), 574–585. https://doi.org/10.1111/j.1467-9299.2008.01748.x

Haghighi Kaffash, M., Mohammadian, M., Taqva, M. R., & Esmaeili, M. R. (2017). *Identifying indicators of Iranian–Islamic cultural and artistic products in the system of the Islamic Republic*. Soft Power Studies, 7(1), 132–151. https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.23225580.1396.7.1.7.7 (In Persian)

Hall, S. (1997). *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*. London: Sage.

Kolaher, S. (2022). *Cultural policy tools and instruments in legal documents and official policies of the Islamic Republic of Iran*. Religion and Cultural Policy, 9(19), 95–120. (In Persian)

Miller, T., & Yúdice, G. (2002). *Cultural policy*. Sage Publications.

Mojtahedzadeh, R., & Saadvandi, M. (2017). *A review of discursive transformations in the field of Islamic art across three historical periods.* Islamic Art Studies, 13(28), 55–75. https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.1735708.1396.13.28.4.6 (In Persian)

Mulcahy, K. V. (2006). *Cultural policy: Definitions and theoretical approaches*. The Journal of Arts Management, Law, and Society, 35(4), 319-330. https://doi.org/10.3200/JAML.35.4.319-330

Nasr, S. H. (1987). *Islamic art and spirituality*. State University of New York Press.

Pourmokhtar, S., Afshari, M., & Ghazizadeh, K. (2021). *Discourse analysis of traditionalism and historicism approaches in the theoretical foundations of Islamic art*. Historicism and Historiography, 31(28), 39–59. https://doi.org/10.22051/hph.2022.39236.1594 (In Persian)

Sartre, J. P. (1948). *What is literature?* (B. Frechtman, Trans.). Philosophical Library. (Original work published 1947).

Sharifi, S. A., & Fazeli, A. R. (2012). *An analysis of cultural policymaking in the Islamic Republic of Iran (Challenges and strategies).* Majles and Strategy, 19(69), 55–90. (In Persian)

Soltani, M. R., & Khani, A. (2016). *Extracting criteria for evaluating the performance of cultural institutions based on the expectations and demands of the Supreme Leader*. Islamic Management, 24(2), 105–134. (In Persian)

Soozanchi, H., & Pourkiani, M. (2020). *The concept of "culture" in cultural policymaking discourses*. Religion and Cultural Policy, 14, 75–99. (In Persian)

Telvari, A., Bashir, H., & Mottaghi, E. (2024). *Discourse analysis of cinematic films in relation to the state in Iranian cinema (1979–1990).* Socio-Cultural Strategy, 13(54), 1541–1570. https://doi.org/10.22034/scs.2024.458221.1574 (In Persian)

Yasini, S. R. (2022). *Constructing the relationship between art and social commitment in cultural–literary journals of the first post-revolutionary decade (Case studies: Kayhan-e Farhangi, Adineh, and Donya-ye Sokhan)*. Sociology of Culture and Art, 4(1), 168–194. https://doi.org/10.34785/J016.2022.013 (In Persian)

Zare Banadkouki, M. R. (2018). *Investigation and extraction of cultural criteria affecting the higher education system of Iran from the perspective of overarching documents*. Socio-Cultural Strategy, 7(2), 201–225. https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.22517081.1397.7.2.7.8 (In Persian)

Zarei, M., & Sam, M. (2021). *Modernity and order in cultural policymaking in Iran (Case study: Ministry of Culture and Islamic Guidance, 1982–1993)*. Studies on the Iranian–Islamic Model of Progress, 9(4), 281–302. https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.23295599.1400.9.4.13.6 (In Persian)